

SIPOS FERENC

A RÁKÓCZI-SZABADSÁGHARC ELŐKÉSZÍTÉSE 1697—1703

Forradalmi helyzet Magyarországon a XVII. század végén és a XVIII. század elején

Rákóczi és Bercsényi patetikus szavakkal fordul a hazaszerető, a régi, dicsőséges szabadságot óhajtó egyházi és világi, nemes és nemtelen, fegyverviselő és otthon lakos magyarokhoz. Az 1703. május 6-án és május 12-én Brezánban kiadott, fegyverfogásra szólító kiáltványukban¹ szükségtelen részletesen írniuk a sérelmekről, a megindítandó háború okairól: akikhez szólnak, azok fél-szavakból is értenek. A Habsburg-uralom törvénytelen hatalmaskodását, kegyetlenségét, zaklatását érzékeltetendő elég csak a porcióztatásra, az adóztatásra, a só drágaságára, a török háború után vissza nem adott jószágokra, a magyar törvények meg nem tartására, a nemesi szabadság csorbítására utalniuk. Épp abban van a kiáltvány mozgósító ereje, hogy szavaihoz a hallgatóság, a társadalom minden rétege — itt még a nemesi és nem nemesi sérelmek egyensúlyban vannak — a maga konkrét sérelmeit hozzákapcsolhatja.

1704 januárjában — megváltozott körülmények között: a Tiszántúl és a Felvidék elfoglalása után egyre több köznemes és főúr csatlakozott — Rákóczi kiáltványban² adta a világ tudtára a kuruc háború okait. A küzdelem jogosságát akarja elismertetni a külföldi államokkal: most már részletes érvelésre van szükség. A terjedelmes Manifesztum 21 pontban foglalja össze a sérelmeket — a hangsúly a nemesség sérelmeire tevődik át.

Bár fontos ismernünk, hogy Rákóczi és a mellette fegyvert fogó kortársak mivel érveltek, miért tartották jogosnak az 1703 nyarán megindított küzdelmet, helytelen lenne csak rájuk hivatkoznunk. R. Várkonyi Ágnes történész a másik fél érdekeit, törekvéseit is figyelembe vette³, az alábbiakban az ő megállapításaiból idézünk:

A XVI. században megindult állami centralizáció a XVII. század második felében válik erőteljesebbé, ekkor már felismerhetők a majd Mária Terézia uralkodása alatt kibontakozó abszolutizmus főbb vonásai. I. Lipót elődeihez képest komoly eredményeket ér el: a törökök elleni sikeres visszafoglaló háború ré-

1 Országos Széchényi Könyvtár (a továbbiakban — OSZK) kéziratára. Fol. Hung. 1389. Thaly Kálmán kuruckori okmánygyűjteménye (a továbbiakban — Thaly gyűjtemény) II. köteg. Eredeti okmányok, 1703. év 2—3. lap. Az ismert példányok közül (valamennyi másolat) ez őrizte meg legteljesebben az eredeti pátenst.

2 Kiadva *Ráday Pál* iratai I. k. (Sajtó alá rendezte Benda Kálmán, Esze Tamás, Maksay Ferenc, Pap László) Budapest, 1955. 92—110. o.

3 *R. Várkonyi Ágnes*: A Habsburg-abszolutizmus és a magyarországi jobbágyosság a XVII—XVIII. század fordulóján. *Századok* (a továbbiakban — Sz) 1965. 679—720. o. Ez a tanulmány kötetben is megjelent — *R. Várkonyi Ágnes*: Magyarország keresztútjain. Tanulmányok a XVII. századról. Budapest, 1978. 26—90. o.

vén új országrészeket von hatalma alá, törvényben ismerteti el a Habsburg-ház örökös királyságát⁴, politikai és gazdasági intézkedéseivel szorosabban kapcsolja Magyarországot birodalma többi országaival.

A császár az államhatalomnak (melynek magyarországi képviselői a katonák, a hadi comissariusok, a hadseregszállítók, a jezsuiták, a sótisztek, a harmincadosok, továbbá a német, cseh, olasz új földesurak és a különböző bizottságok tagjai, valamint a hazai „németes urak”) valamiféle kiegyenlítő szerepet szán: az államfő kötelessége igazságosan elosztani a terheket a szegények és gazdagok között, s feladata megvédeni a köznépet a kiváltságosok túlkapásaitól.

A rendi megajánlástól független zsoldoshadsereg fenntartása, a bürokratikus államszervezet kiépítése, a háborúk azonban megnövelik a költségeket. A Habsburgok birodalmuk egyetlen országában sem rendelkeztek olyan iparral, olyan polgári, vagy polgárosodó réteggel, ami gazdasági és társadalmi támaszuk lehetett volna, így kölcsönöket, segélyeket kénytelenek felvenni. Ezek előteremtése és adminisztrálása viszont újabb anyagi terheket jelentett és lassította a rendi befolyástól független államszervezet kiépítését, nemesi csoportokat segített pozíciókba.

A szakemberek hamar észlelték a külső hitelekre épülő államkincstár veszélyeit: az első nagy hitelezők, a délnémet tőkések összeomlása a XVI. század végén válságot idézett elő, ami évtizedekig éreztette hatását. A stabilizáció feltétele a hitelezőktől való függetlenedés — így látta Geizkofler Zakariás, a Habsburgok éles eszű pénzügyi szakembere.

Új pénzforrásokat kellett keresni!

A Magyarország átszervezésével foglalkozó tervezetek a királyi jövedelmek kiaknázását, átalakítását és a rendszeres, jól szervezett adóztatást javasolják. Így lehetne visszaszorítani az államkölcsönöket, csak hogy az adók a kölcsönök fejében már le vannak kötve! (1700-ban a magyarországi adó egy részéből már tartozást törlesztettek az egyik udvari hitelezőnek. 1701-ben a kamarai tisztviselők a kölcsönök visszafizetésére szedik az adót, 1702-ben pedig már a következő évben esedékes adó egy részét is követelik! 1703-ban meghalt az udvar fő hitelezője, Oppenheimer Sámuel: 1703. április 24-én Lipót császár intézkedik: a Tizenhárom Vármegye az 1704. és 1705. évi adóból fizesse ki a hozzátartozóknak járó 873 000 forintot!)

Az 1698. szeptember 10-i bécsi tanácskozáson Magyarország évi adóját — 1698. november 1-től 1699. október 31-ig — az udvar négy millió rhénes forintban állapította meg (Ez duplája az 1694—1697 között állandósult összegnek). Az adó tizenhatodát a városoktól akarták beszédni, a fentmaradó 3 750 000 forint egyharmadát a nemesség felső rétegeitől (a mágnásoktól, a klérustól és a köznemesektől), kétharmadát pedig a jobbágyoktól és a jobbágyokkal együtt adózó rétegektől várták (a telkes jobbágyok mellett adóznak a zsellérek, a libertinusok, a taxás és árendás paraszti elemek, a mezővárosok, a hajdúvárosok, a jáász-kun kerületek lakói és a nemesi társadalom legalsó rétegei, a taxás nemesek, az armalisták és a curialisták is).

Azonban a tanácskozáson a kiváltságos nemesség csupán 50 000 forintot ajánlott meg. Az udvar előbb ötszáz ezerre, majd negyedmillióra csökkentette velük szemben az igényét, a teljes összegből viszont nem engedett, így végülis a jobbágyoktól 3 500 000 forintot követelt! A végrehajtás során a különböző hátralékok, a visszaélések, túlkövetelések ezt az összeget is megemelték (Magyarország északkeleti vármegyéi 1698-ban 39 181 forint 61 dénárral, 1694-ben és 1695-ben 43 105 forint 19 dénárral, 1696-ban 27 494 forint 50 dénárral, 1697-ben

⁴ 1687. 2., 3. törvénycikk.

7 649 forint 51 dénárral fizettek többet, mint amennyi portáik száma után járt volna!)

Az egyik alapvető ellentmondás: a háborús költségek évről-évre növelik az adót, ugyanakkor a háború pusztítja az adó alapját jelentő jobbágygazdaságokat is, Magyarország viszont, Lipót uralkodásának kezdetétől, 1657-től ki-sebb-nagyobb megszakításokkal hadszíntér. A másik alapvető ellentmondás: korábban az adó egy részét természetben kellett fizetni, vagyis ellátni a katonaságot. 1698-ban készpénzben vetették ki az adót, ugyanakkor az adóba fizetendő pénz előteremtését maga az állam gátolta. Ami a háborúk, a zsoldosok pusztításai és a katonaság ingyenes élelmezése után még megmaradt, azt a kereskedelem teljes befullasztása tette tönkre.

A feudális társadalom egésze állandó adó készpénzben fizetésére csak a társadalmi munkamegosztás igen előrehaladott fokán szorítható, ehhez folyamatos és zavartalan árutermelésre, áruértékesítésre van szükség. Az a gazdaságpolitika, amelynek fontos tényezője az adó, csak akkor eredményes, ha biztosítja az elvett összegek újratermelésének a feltételeit.

A XVII. század uralkodó gazdaságpolitikája a merkantilizmus. A Habsburg-udvarban a kameralisták tudatosították azt a felfogást, hogy az államok meggazdagodásának legcélravezetőbb módja a kereskedelem. De így látták ezt a főurak, nemesek, egyházi méltóságok és főtisztviselők is, provizoraik lelkére kötvén, hogy a pénzszerezés leghathatósabb módja az eladási alkalmatosság.

Magyarország fő jövedelemforrása egyrészt a bor-, a marha- és némileg a gabonaexport, másrészt a belső sókereskedelem. A bor, marha, gabona kivitelét és a só belföldi értékesítését a XVII. század végén az államhatalom tilal-makkal, monopóliumokkal, vámokkal nehezíti meg, teszi lehetetlenné. A törökökkel való kereskedelem monopóliumát a vasvári béke megkötése (1664) után az Orientalische Compagnie kapja meg, melyet a marhafelvásárlás kizárólagos jogának, s a Bécsbe és Szilézia felé irányuló marhakereskedelem monopóliumának elnyerése követ. Marhakivitelre — a törököket kiűző háború idején — a hadsereg magas rangú tisztjei, köztük néhány magyar főúr, nyernek császári kiváltságlevelet. Az erdélyi főnemesek az udvarnál 1695-ben sikertelenül próbálkoznak a marhakereskedelmi monopólium megszerzésével. Ugyanebben az évben császári rendelet tiltja meg a velencei és lengyelországi marhakivitel.

A hadsereg élelmezése az udvari kamara főhitelezőjének, Oppenheimer Sámuelnek a monopóliuma volt. 1676 és 1703 között — némi megszakítással — az ország egy részén, majd egész területén minden gabonára elővásárlási joga volt. Vállalkozását az udvari kamara rendeletei segítették. Felvásárlói vám- és illetékmentességet élveztek. Az összeszedett nagy mennyiségű élelem (1693-ban 150 000 mázsa liszt és 60 000 véka zab) elszállításáról a megyék lakosságának kellett gondoskodnia, ingyen vagy szabott áron.

Az egyik legjövedelmezőbb üzletnek a sóeladás bizonyult, amit 1690-ben állami monopóliummá tett az udvari kamara, s 1690—1693 között csak egyes kommisszáriusoknak és főélelmezésmestereknek engedélyezte bizonyos mennyiség szállítását, eladását. 1694-ben 250 000 forintért Eszterházy Pál nádor vette haszonbérbe a magyarországi sókereskedelmet. A vállalkozás anyagi alapját Oppenheimer Sámuel és néhány erdélyi főúr teremtette meg. Az irányítást és a lebonyolítást Oppenheimer és emberei végezték, a só árát ők szabták meg. 1694-től 1699-ig Nógrád és Hont vármegye kivételével (itt a Szepesi Kamara árulta a sót) Magyarországon a nádori vállalkozás, a Societas Transylvanico-Palatinalis rendelkezett a sóeladás kizárólagos jogával. 1699-től a kincstár vette át a sókereskedelmet.

A XVII. század végére a kincstár, néhány főnemessel, kamarai tiszttel és a császári hadsereg tisztjeivel együtt, a Hegyalján a szőlők jelentős részét birtokolja. A katonaság a belső piacokon a borárulás jogát helyenként teljesen kisa-játította (de lefoglalták a kereskedelem más szabadon maradt területeit, helyi piacait is). A magyarországi borok kivitelére 1702-ben Segdewich Zakariás angol-perzsa kereskedő társasága kap szabadalomlevelet.

A monopoltársaságok, a kiváltságokat élvező csoportok önkényes árszabásaikkal nagy drágaságot idéztek elő; sokkal károsabb volt azonban az, hogy lefoglalták a belső piacokat és a lakosság legkülönbözőbb rétegeit jórészt kiszorították onnan. (A máramarosi lakosság egyedüli jövedelme a sókereskedelem volt. A sómonopóliumot a környező vármegyék, Szatmár, Ung, Ugocsa, Bereg is megéreztek, sőt Árva, Trencsén, Szepes és Bars vármegyék is. A bor- és marhakereskedelem korlátozása a Hegyalja és az Alföld mezővárosainak parasztlakosságát, továbbá a volt végvári katonacsoportokat sújtotta). Megszüntették a pénzszerzés korábbi lehetőségeit!

Magyarországon pénzhiányra panaszkodtak.

Az adó nem a jobbágyi munka hasznából, jövedelméből folyik: a jobbágygazdaságot emésztí fel! A parasztember ökrét, majd irtásföldjét, szőlőjét, örökségét zálogosítja el. Egy forintot nehezebben tud adni a XVII. század végén, mint korábban tizedet. Gyermekeit kínálja a törököknek — pénzért! Általános eladósodás jelei mutatkoznak az ország egész területén a parasztlakosság különböző rétegeinél.

A nemesség mezőgazdasági áruértékesítésének lendülete az exportlehetőségek megszűnésekor tört meg. A XVII. század utolsó negyedében már az egyházi és világi főnemességnek az udvarhoz közel álló tagjai közül is kevesen vannak, akik nem szorultak ki a nagyobb kereskedelmi ügyletekből. Csak az erdélyi főnemesség tartja meg viszonylag sokáig az állami jövedelmek bérleteit, s hűz hasznot a só- és gabonakereskedelemből. A század végére, a századforduló táján azonban őket is félreállítják. A földesúri gazdaság jövedelme az úrbéri szolgáltatásokra, az uradalom piacára korlátozódik. A vásárlóközörség az uradalom jobbágyságára zsugorodik össze.

Nincs pénz! És Bécs áttekintésre képtelen gazdaságpolitikájára jellemző, hogy a bajon tüneti kezeléssel akarnak segíteni: fedezet nélküli rézpénzzel árasztják el az országot, amit viszont adóba nem fogadnak el. Az adott körülmények között látszattmegoldást jelentett a nemesség megadóztatása is.

A kör bezárult.

A szabadkereskedelem a vámok és monopóliumok nélküli, akadálytalan áruértékesítés lehetőségét jelenti; megszüntetése miatt a XVII. század közepétől egyre határozottabb felháborodás érezhető a rendi nemzeti ideológiában.

Népi kuruc mozgalom

A Wesselényi-összeesküvés leleplezése, az 1670. évi felkelés bukása után Erdélybe tömegesen érkeznek a bujdosók, akiket kurucoknak is neveznek. A kuruc mozgalom negyven év alatt több támadást indít, felkeléseket robbant ki, s két hosszan tartó háborút vív a császári katonasággal (Thököly Imre és II. Rákóczi Ferenc vezetésével). A gyér adatokból az tűnik ki, hogy az első kuruc háború bukása után Thököly volt tisztjei szervezik meg a népi kuruc⁵ mozgal-

5 A népi kurucság megjelölést Esze Tamás történész használta először, hogy mit értett rajta, utóbb részletesen kifejtette, l. *Esze Tamás: Népi kurucság, kupecsek és szegénylegények*. Kortárs, 1976. 3. szám 433—434. és 437. o.

mat. A háború alatt kiemelkedtek a jobbágysorból, a megszerzett szabadság azonban a háború elvesztésével veszélybe került, féltő volt, hogy újra jobbágy-sorba kényszerítik őket.

De hogyan sikerült ezeknek az agitátoroknak tömegbázisra szert tenniük?! A Magyarországon érvényesülő általános tendenciákról, a forradalmi helyzet kialakulásáról már szoltunk. A XVII. század végén, a XVIII. század elején elvileg bárhol elképzelhető a fegyveres harc megindulása, mint ahogy vannak adatok nyugat-felvidéki, dunántúli paraszti megmozdulásokról, s az ország valamennyi vidékén elszaporodtak a rablótámadások.⁶ De komolyabb fegyveres felkelést csak hármat ismerünk, az 1697-es hegyaljai, az 1703-as tiszaháti és az ugyancsak 1703-as diószegi. 1697. június 30-án a támadás a sátoraljaúj-helyi vásáron indult meg. Július elsejére virradóra a felkelők elfoglalják Sáros-patakot és Tokajt (A regéci hegyekből és a szalánci erdőkből csaptak rá Új-hegyre, Patakra és Tokajra), majd egy csoportjuk, Kövér Ferenc vezetésével, Ónod ellen indult. Az 1703. május 20-án kezdődő tiszaháti felkelés színtere Tarpa, Vári, Bene, Beregszász. A diószegi felkelés 1703. július 19-én robbant ki. Bár a hegyaljai felkelés nem korlátozódott csak a Hegyaljára, július elsején felkelés támadt Beregben, Ungban, Ugocsában, Biharban és talán több helyen is a Partiumban és a Tizenhárom Vármegye területén,⁷ a tiszaháti felkelők meg szinte egész Bereget és Ugocsát ellepték, s feltehetően a diószegi szervezkedés sem korlátozódott csak Diószegre, mégis, több mint érdekes, hogy a regéci vár, Újhely (mezőváros), a pataki vár, Tokaj, Ónod (mindkettő vár és város), Beregszász, Vári és Tarpa (mindhárom mezőváros) Rákóczi-birtok!⁸ (Beregszász csak részben). A Rákóczi-birtokok jobbágjai vajon miért elégedetlenebbek, elkeseredettebbek, „rebellis”-ebbek?! Mert a terhek itt még az országos átlagnál is nagyobbak! A földbirtokosok ugyanis, amennyire lehet, védik jobbágaikat, hisz az állami terhek növekedése a földesúri kizsákmányolás fokozását lehetetlenné teszi. A Rákóczi-birtokoknak pedig, épp a felkelések előtti időszakokban, nincs földbirtokosuk! (A Rákóczi-birtokokat 1684—1688 között foglalja el a császári hadsereg, s kerülnek először kamarai igazgatás alá. II. Rákóczi Ferenc ténylegesen csak 1694-ben veszi át elhanyagolt birtokait, kezdetben csak keveset tartózkodik Magyarországon, a gazdálkodást csak közvetlenül a hegyaljai felkelés kitörése előtt kezdhette meg. 1701. április 18-án Rákóczit letartóztatták — birtokait újra lefoglalták). Kollonich Lipót bíboros — akit a császár Munkács eleste után a Rákóczi-árvák gyámjának nevezett ki — a Rákóczi-birtokokon megtiltotta a protestáns vallás gyakorlását, a templomokat elvették, a lelkészeket, tanítókat elűzték, az iskolákat, így a pataki kollégiumot is, bezárták. A birtokok gabonatermését a katonai raktárakba szállították el. Kollonich még azt is meghagyta Klobusiczky Ferencnek, a birtokok kinevezett igazgatójának, hogy a katonaság kihágásaival szemben legyen elnéző! A birtokokon rablógazdálkodás folyt, Kollonich nem engedélyezett behúrást, javításokat, mert ezzel önmagát is megrövidítette volna (a jövedelem hatodrésze őt illette); hosszabb időre nem volt érdemes berendezkedni: a munkácsi kapituláció értelmében a gyerekek nagykorúvá válásakor a birtokokat vissza kell adni.⁹ A birtokokat elárasztották Kollonich emberei, akik még inkább csak saját zsebükre gondoltak.

A Rákóczi-birtokok gazdáltságát a vármegyék tisztikara is kihasználja: a

⁶ Uo. 434. o.

⁷ Uo. 436—437. o.

⁸ *Wellmann Imre*: A Rákóczi-birtokok sorsa. Rákóczi emlékkönyv halálának kétszázéves fordulójára. Szerkesztette: Lukinich Imre (a továbbiakban — Rákóczi emlékkönyv). II. k. Budapest, é. n. (1935) 99., 101., 102. o.

⁹ Mindezekre l. *Thaly Kálmán*: II. Rákóczi Ferenc fejedelem ifjúsága, 1676—1701. Második kiadás. Pozsony, é. n. (1882) 109—110. o.; *Köpeczi Béla*—*R. Várkonyi Ágnes*: II. Rákóczi Ferenc. Második kiadás. Budapest, 1976. 59. o.

beszállásolandó katonákat a Rákóczi-birtokokra irányítja, s ide vetik ki a legnagyobb adót!¹⁰

Rákóczi szerint a visszakapott, elpusztult és elnéptelenedett jószágokból néhány esztendeig alig folyt be a szokásos jövedelem egynegyede.¹¹

A jobbágyok elköltöznek, hogy megszabaduljanak a fokozódó terhektől — sokan Lengyelországba mennek át! A vármegyei tisztek viszont nem törődnek a lakosság megfogyatkozásával. Ugyanannyi terhet vetnek ki a falvakra, mint amikor még együtt volt a teljes lakosság.¹²

Hogy mi lesz a gazdáltság eredménye, érzékeltessük Tarpa példájával: 1686-ban még 210 telken 172 családfő és 206 fiúgyermek vagy férfi testvér lakik, 1698-ban viszont a családfők száma 129-re, a háztartásukban élő fiúgyermek, testvérek száma pedig 81-re apad. A megművelt telkek száma 1686-ban 139 volt, 1698-ban már csak 123. 1686-ban a lakosoknak 133 ökrük, 190 tehenük, 474 disznajuk, 83 juhuk és 202 méhkasuk volt, 1698-ban már csak 59 ökrük, 38 tehenük, 355 disznajuk van, juhuk nincs, a méhkasok száma pedig 27. Tarpát az 1698-as összeírás már nem is nevezi városnak, más okmányok is csak falunak mondják.¹³

Igaz, 1701-ben minden minden Rákóczi-birtok került kamarai igazgatás alá. Rákóczi Ferenc nővérével, Juliannával sok huzavona, pereskedés után a végző birtokosztzkodási egyezséget 1699-ben kötötte meg. Rákóczi Ferenc tulajdonában volt 1701-ben a sárospataki, a tokaji, a regéci, a helmeci, a munkácsi (Szentmiklóssal és Dobronnyal) uradalom egésze, az ecsedi és a felsővadászti fele, a makovicaí, nagysárosi, debrői, ónodi, szerencsi negyedrésze (ezeket foglalhatta le a kamara); a serkei-csetneki-derencsényi, a székelyhídi-diószegi, a tasnádi, a sólyomkői, a pocsaji, a somlyói és a lednicei uradalmak osztatlanul maradtak.¹⁴ Nos, Beregszász (részben) és Vári a munkácsi uradalomhoz tartozott — ez a két város rövid idő után ismét gazdátlanra vált, viselnie kellett a megnövekedett terheket. (A lefoglalt birtokokra Lipót 1702-ben 2 millió, 1703-ban pedig további 1 millió forintot vett fel Oppenheimer Sámueltól!)¹⁵ Tarpa ugyan Rákóczi Juliannáé lett, de helyzete lényegesen mégsem könnyebbedett. Rákóczi Julianna még az első osztzkodás (1693) után megkezdte birtokai elzálogosítását — Tarpa már 1696-ban más kezelésébe került.¹⁶

A népi kuruc mozgalom vezetői szegénylegények (volt Thököly-tisztek, Rákóczi-jobbágyok); a nemesség 1687 után már nem vállalja a harcot.

A hegyaljai felkelés még nem mutat új politikai törekvéseket, a felkelők az elbukott kuruc háborút akarják folytatni, Thököly Imrét tekintik vezéruknek, várják érkezését. A felkelés külpolitikai háttere a Habsburg-török háború.

Jól mutatja a felkelés és Thököly kapcsolatát, hogy Pap János, aki a szervezkedő kurucok közt az íródeák tisztét töltötte be, a felkelés kiobbantása előtt több ízben járt kint Petróczy Istvánnál, Thököly emigráns tábornokánál, leveleket vitt, leveleket hozott.¹⁷ A Tokajban 1697. július elsején kelt, csatlakozásra szólító kiáltványát Tokaji Ferenc mint „Magyar Országi Méltóságos Fejede-

10 Köpeczi Béla—R. Várkonyi Ágnes: i. m. 1976. 61. o.

11 Principis Francisci II. Rákóczi Confessiones et Aspiraciones principis christiani (a továbbiakban Rákóczi Vallomásai). Budapest, 1876. 31. o.

12 Köpeczi Béla—R. Várkonyi Ágnes: i. m. 1976. 61. o.

13 Esze Tamás—Köpeczi Béla: Esze Tamás. Budapest, 1951. 10. o. és Dr. Esze Tamás: Tarpa és Esze Tamás. Nyiregyháza, 1966. 46—47. o.

14 Wellmann Imre: Rákóczi emlékkönyv. i. m. II. k. 107—108. o.

15 Uo. 111. o.

16 Uo. 104. o.

17 Esze Tamás: II. Rákóczi Ferenc breznai kiáltványa. Sz. 1954. 296. o.

lem, Thököly Imre kegyelmes Urunk eő Nagysága Ezeredes Capitánya” írta alá.¹⁸

Hogyan fordul el a népi kuruc mozgalom Thökölytől, miért keres más vezért?! A katonai vereségek hatására a felkelők visszaszorúlnak a erdőrengetegekbe. További sorsuk ekkor már a nemzetközi helyzettől függ. A magyarországi hadszínterre felvonuló török hadsereg 1697. szeptember 11-én katasztrófális vereséget szenved Zentánál, így a mozgalom nem tud új erőre kapni. Sokan életüket vesztették, foglyul estek, a kedvezőtlen külpolitikai helyzetben Thököly leghívebb emberei emigráltak (a vezetők közül Szalontai György eltűnt, Kövér Ferenc meghalt, Kabai Mártont és Tokaji Ferencet elfogták, Makos András pedig elhagyta az országot; Kis Albert és Esze Tamás még a felkelés kitörése előtt fogságba esett).

1699. január 26-án Törökország húsz évre békét kötött a császárral (karlócai béke). Thököly lehetőségei minimálisra csökkentek. De hívei még mindig vannak. A népi kuruc mozgalom Pap János szervezésével éled újra. Erről a nagybányai, máramrosi havasokban kezdődő szervezkedésről 1701 tavaszán szerez tudomást Löwenburg szatmári császári parancsnok;¹⁹ maga a szervezkedés nem sokkal lehet régebbi, ugyanis Pap János is fogságban kénytelen tölteni egy bizonyos időt (Károlyi szerint²⁰ Kis Alberttel raboskodott együtt Váradon). És még ugyanebben az évben a fogságból kiszabadult Esze Tamás megöli Pap Jánost. Hogy mi lehetett közöttük az ellentét, nem tudjuk, a történész Esze Tamás szerint talán a politikai koncepciójuk merőben eltérő volta: „Mivel magyarázhatjuk Esze Tamás elhúzódnását a szegénylegényektől Hegyalja után, s azután hirtelen élre kerülését? Miért ölte meg egykori fegyvertársát, aki atyja fia is volt? Kockáztassunk meg egy feltevést, mindez nem azért történt-e, mert meghasonlott a Thököly pártján levő kuruc szegénylegényekkel?”²¹

1702 nyarán az újlaki sőtisztek megvádolták Esze Tamást, hogy lopott sőtáru, és minden marháját elkobozták. A sérelem visszavitte az erdőbe és fegyveres társakkal, erőszakkal szerezte vissza jószágait, sőt néhány hónapra rá, kora őszön „egy éjszakán az újlaki sóházba tör, az ott levő tiszteket megrohanja, egy szolgát leöl, és a tisztek által felnyitott pénztárt megrabolja — mely tett után a tisztek futással mentették meg életüket.”²²

A császár október 17-én rendeli el Szatmár vármegyének a sóházat felprédáló parasztok elfogatását,²³ de „miután bőrük forgott kérdésben — annyira vigyáztak magukra, hogy elfogatásuk teljes lehetetlen vala.”²⁴

A Váradról megszökött vagy kiszabadult Kis Albert 1702 telén csatlakozott a bujdosókhoz. Esze Tamás és Kis Albert, az öt-hat éve Bereg, Ugocsa és Szatmár vármegyékben szervezkedők, újra együtt! És munkálkodásukat a szerencse is segíti.

II. Károly spanyol király — ő volt az utolsó sarja a Habsburg-ház spanyol ágának — halála előtt egy hónappal, 1700. október 2-án kelt végrendeletével Anjou Fülöpöt XIV. Lajos unokáját tette örökösévé. A végrendelet kihirdetése után hamarosan megszólalnak a fegyverek, megkezdődik a spanyol örökö-

18 Fotómásolatát közli *Benczédi László: A hegyaljai kuruc felkelés 1697-ben.* Budapest, 1953. 52—53. o.

19 *Esze Tamás: II. Rákóczi Ferenc breznai kiáltvány.* Sz. 1954. 297. o.

20 *Walther Imre: Károlyi Sándor emlékiratai a Rákóczi-háború kezdetéről (a továbbiakban — Károlyi emlékiratai)* Sz. 1874. 320. o.

21 *Esze Tamás: II. Rákóczi Ferenc breznai kiáltvány.* Sz. 1954. 298. o.

22 Károlyi emlékiratai. Sz. 1874. 321. o.

23 Ha szükséges, akár katonai segédlettel, sőt az Udvari Haditanáccsal elfogató parancsot akar kiadni a vidéken állomásozó katonai tisztségviselőknek is! — Lipót császár Szatmár vármegyéhez. Bécs, 1702. október 17. OL A Károlyi család nemzetségi levéltára. P 396 Acta publica. I. Acta Rakocziana. Series I. Missiles diversorum ad Alexandrum Károlyi. I. fiók L. A. 1701—1704. (Kiadva: A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. Sajtó alá rendezte Géresi Kálmán. V. k. Budapest, 1897. 2. o.)

24 Károlyi emlékiratai. Sz. 1874. 321. o.

södési háború. 1701 márciusában a Napkirály csapatokat küld a spanyol Németalföldre, hogy Fülöp nevében úzzék ki a hollandokat az úgynevezett barriére területéről. Lipót nem ismeri el Fülöpöt, 1701 májusában hadat küld a spanyol királysághoz tartozó milánói hercegség ellen, a franciák meg mint az új király támogatói, szembefordulnak velük.

A végrendelet kihirdetése után Anglia és Hollandia hajlandó lenne elismerni Anjou Fülöpöt V. Fülöp királyként, ha biztosítékot kapnának: Spanyolország és Franciaország nem egyesül soha egy uralkodó alatt. XIV. Lajos viszont fenntartja unokája jogát a francia trónra is, sőt nem ismeri el Orániai Vilmost és utódait Anglia királyának, a Stuart-utódot támogatja, veszélyeztetve ezzel a dicsőséges forradalom eredményeit! Kereskedelmi érdekellentétek is vannak, így aztán 1701. szeptember 7-én Anglia, Hollandia és Ausztria Hágában Franciaország rovására egyeztetési érdekeit (Nagy Szövetség).

Szavoja és Portugália először (1701-ben) Spanyolországgal és Franciaországgal kötött szövetséget, később (1703-ban) mindketten a Nagy Szövetség mellé álltak át.

A harcot a Rajna mellett a franciák kezdték, elfoglalták Kölnt és Liége-t, mire Lipót 1702. május 15-én hadat üzent a német-római birodalom nevében.

A német fejedelmek közül Miksa Emánuel bajor választó²⁵ és öccse, Josef-Klement kölni érsek és választó²⁶ XIV. Lajos mellé állt, mert az több pénzt ígért, a brandenburgi választó, Frigyes pedig Lipót mellé, mert az elismerte királyi címét, s így porosz királlyá koronáztathatta magát; ugyancsak Lipót mellé állt Hannover, lépését az Angliával meglévő kapcsolatai határozták meg.

A háború a Rajna mellett, Németalföldön és Itáliában folyt. Az angol csapatok a Németalföldön harcoltak, idővel ez vált a fő hadszínterré.²⁷

A háborúban magyar ezredekre is szükség volt. Bár Lipót csak 1702. október 8-án rendeli el 8 huszár- és 4 gyalogezred felállítását (a toborzási rendeletet október 28-án a pozsonyi katonai bizottság küldte meg a vármegyéknek), az ezredesi pátensekét már februárban, márciusban kezdik kiadni.²⁸ Károlyi Sándor, Szatmár vármegye főispánja, két legyet szeretne ütni egy csapásra: úgy akar megszabadulni a kóborlóktól, akik a nyugalmat, a biztonságot veszélyeztetik, hogy kegyelmet és mündért kér számukra; kiirtásukat nagy számuk és szétszórtságuk miatt lehetetlennek tartja, a kegyelem elnyerése után viszont be lehetne vetni őket valamelyik hadműveletnél az ország határain túl.²⁹ December 9-én jelenik meg az újabb rendelet: a kóborlókat erőszakkal is be kell sorozni az új ezredekbe!

Esze Tamás és Kis Albert emberükkel Bereg vármegyénél jelentkeztek, ahol Bagossy Pál hajdúezredébe sorozták be őket, sőt látva kettejük nagy tekintélyét a bujdosók között, a vármegye toborzással bízta meg őket. Kapva kaptak az alkalmon: szabadon járhattak-kelhettek, szervezkedhettek a vármegyében! Károlynak fel is tűnt a nagy buzgóság, felterjesztést tesz elfogatásukra, de a december 9-i rendelet értelmében elutasító választ kap. Amikor pedig már Bagossy is gyanakodni kezd: 1703 március elején Esze Tamás és Kis Albert húsz-huszonöt emberükkel elszakadnak az indulóban levő ezredtől, s beveszik

²⁵ Az 1701. március 9-i szerződés szerint havi 40 ezer tallér segélyt kap, s ezért 10 ezer katonával támogatja Franciaországot.

²⁶ Az 1701. február 15-én megkötött szerződés értelmében havi 30 ezer tallér segély fejében 10 ezer katona kiállítását vállalta.

²⁷ A spanyol örökösödési háború kitörésére l. *Émile Pillius: Études sur Francois II Rákóczi prince de Transylvanie.* Párizs, 1939. 14., 19., 20., 48—49. o.; *Köpeczi Béla: A Rákóczi-szabadságharc és Franciaország.* Budapest, 1966. 20.⁴ 23. o. és *Gonda Imre—Niederhauser Emil: A Habsburgok.* Budapest, 1977. 97—99. o.

²⁸ *Thaly Kálmán: Bercsényi család.* II. k. Budapest, 1887. 458—459. o.

²⁹ Károlyi levele (feltehetően Mátyássovsky László nyitrai püspökhöz és kancellárhoz) Ocsva-Apáti, 1702. június 8. OL Magyar Kancelláriai Levéltár. A. 32. Litterae privatorum 3. cs. 1702. Nro. 407.

magukat a hegyekbe. Az Ebergényi- és a Deák Pál-ezredből is csatlakoznak hozzájuk.³⁰

A császár háborúba bonyolódott a franciákkal és újabb 12 000 embert követelt a vármegyéktől:³¹ addig kell támadni, míg van fegyverfogható a hazában. Ugyanakkor a március eleji erdei gyűlésen is a támadás, a fegyveres harc megindításának mikéntjéről tárgyaltak a bujdosók. A vezér személyéről kellett dönteni, s itt történik meg a fordulat, bár még mindig Thököly és Petrőczy neve merül fel először, s csak utána a Lengyelországban bujdosó Rákóczié, Bercsényié, hogy aztán végérvényesen az utóbbiak mellett döntsenek.³² A nép eljutott Rákócziig, az első követek elindulnak Lengyelország felé . . .

Nemesi összeesküvés

A nemesség 1698-ban kezdett szervezkedni Bercsényi Miklós körül. Rákóczi csatlakozása, úgy tűnt, az elszigeteltségből ragadja ki az összeesküvést:

„Mert egyedül az én személyem volt az” — írja Vallomásaiban II. Rákóczi Ferenc — „amely az én házam, az én őseim tekintélyénél fogva az egyformán gondolkodók szándékait egyesíteni bírta és a külföld keresztyén uralkodóinak baráti támogatását kieszközölhette. Énrám várakozott inkább, mint bárki másra a dédapám, első György által Ferdinánd császárral kötött nagyszombati békének helyreállítása, mely akkor a később nagyobb részint eltörölt szabadságait az országnak megszilárdította. A francia és svéd királyokkal akkoriban kötött szövetsége utódaira is kiterjedt és azért egyedül engem illetett ahhoz folyamodni . . .”³³

Az összeesküvők ligákba tömörültek, álneveket vettek fel, s levelezéssel tartották a kapcsolatot.³⁴ A beavatottak főbbjei vadászatokon, ünnepeken tárgyalták meg a teendőket.

Úgy látták, hogy Magyarország önjerejéből képtelen megvívni a harcot; háborút csak külföldi segítséggel szabad indítani. Az összeesküvésben résztvevők még emlékeztek arra, hogy 1677 szeptemberében francia pénzen fogadott lengyel csapatok keltek át a Beszkyden a kuruc mozgalom segítésére, s hogy XIV. Lajos Thököly harcát anyagilag is támogatta. A minta adva volt: ők is francia pénzen akarnak Lengyelországban hadat toborozni, de számításba veszik a lengyel király hathatós katonai segítségét is. Bár Lengyelországot 1700. február 22-től az északi háború kötötte le, Rákócziék mégis remélik, hogy sikerül a magyar trón felajánlásával Ágostot megnyerni.³⁵

A hadművelési tervekben Thököly is szerepet kapott; a támadás Magyarország felszabadítására három irányból indult volna: Thököly csapataival Erdély felől,³⁶ egy sereg (valószínűleg a lengyelek) Kassa irányából, egy sereg (minden

30 Mindezekre I. *Esze Tamás*: A tiszaháti felkelés. Budapest, 1952. 2. o. — Lipót 1702. december 9-i rendelete: Szabolcs-Szatmár megye Levéltára, Nyíregyháza. IV. A. 1. Acta pol. Fasc. 4. nro. 46. 1703. és Hajdú-Bihar megyei Levéltár, Debrecen. IV. A. 1/b. Bihar vármegye közgyűlése 4. d. Fasc. IV. nro. 1577. 1703.

31 *Esze Tamás*: A tiszaháti felkelés. Budapest, 1952. 3. o.

32 *Esze Tamás*: II. Rákóczi Ferenc breznai kiáltványa. Sz 1954. 298. o.

33 Rákóczi Vallomásai. Budapest, 1876. 67. o., magyarul: II. Rákóczi Ferenc fejedelem önéletrajza. A latin eredetiből fordította Domján Elek. Miskolc, 1903. 75. o.

34 Bécs, 1701. június 27. Sándor Gáspár második kihallgatása. Archivum Rákócianum (a továbbiakban — AR) XI. k. Budapest, 1935. 253. o. (5. pont).

35 Bécsújhely, 1701. június 21. Longueval kihallgatása Rákóczi jelenlétében és szembesítése Rákóczival. Uo. 209—210. o. (8. és 9. pont).

36 Az összeesküvők óvakodnak a török szövetségtől, félnek a kereszténység természetes ellenségére támaszkodni. A Porta hivatalos hadbalépését nem kívánják, de segítséget igen. E segítséget Erdélyre igyekeznek korlátozni: a törökök tegyék lehetővé Thököly visszatérését (*Benda Kálmán*: II. Rákóczi Ferenc török politikájának első éve. Történelmi Szemle [a továbbiakban — TSz] 1902. 190—191. o.)

bizonytal az összeesküvők), pedig a Tiszánál.³⁷ A felkelés Munkács és Ungvár elfoglalásával indult volna.³⁸

Az összeesküvők kapcsolatot kerestek az ország déli részén megtelepedett, zárt katonai és politikai egységben élő szerbekkel is. Kihasználva elégedetlenségüket, megegyezés született 1698-ban Crnojevič (Csernojevics) Arzén pátriárkával: a szerbek negyvenezer katonával segítik a szervezkedő magyarokat, azok viszont elismerik az 1690-es kiváltságait.³⁹

1700. november elsején Bécsben Rákóczi levelet írt XIV. Lajoshoz,⁴⁰ valamint hadügyminiszteréhez, Barbesieux-höz⁴¹ és emlékeztetővel látta el⁴² azt a Longueval Ferenc József nevű belga származású, császári szolgálatban álló tisztet, aki már korábban belopta magát bizalmába, s vállalkozott a levelek átadására. Ekkor már látszott, hogy II. Károly spanyol király halála után háború kezdődik a spanyol örökségért (II. Károly épp aznap halt meg, amikor a levelek keltek!).

A levelekben Rákóczi segítséget kért hazája számára, az emlékeztetőben az összeesküvők tervét és a megvalósítás hogyanját vázolta: pénzre van szükségük a nemzeti csapatok felállítására, a rendszeres zsoldfizetéssel akarják elkerülni a fosztogatást, az anarchiát; a külföldi (a francia pénzen Lengyelországban toborzott) segélyhad számát húsz-huszoneezer főben határozzák meg, ez lenne a hadsereg magva; baj esetén Rákóczi és családja, valamint az összeesküvés főbb vezetői kapjanak menedéket és évjáradékot — ezek az anyagi természetű kérések. Ennek fejében ígérk, hogy siker esetén minden költséget megtérítenek; XIV. Lajos állandó megbízottjának — aki Rákóczi mellett tartózkodna — betekintést engednének a pénz- és egyéb ügyekbe; a magyarországi elterelő hadmozdulatból XIV. Lajosnak előnye származnának, ugyanakkor kicsi a kockázat: a várak védtelenek és könnyen elfoglalhatók, a közhangulat kedvező, „mindenki, rendre és vallásra való tekintet nélkül, azon akar munkálkodni, hogy visszaszerezze a régi szabadságot.”

Az emlékeztető 9. pontjában ez áll: „A háború egyszer már elkezdődvén reméljük, hogy öfelsége soha nem hagyja cserben az országot, sőt szerződést köt vele; azon esetben, ha ő fegyvert fog a spanyol örökség ügyéért, a magyar királyság hasonlóképpen kötelezi el magát, hogy sem direkt, sem indirekt módon semmilyen szerződést nem köt öfelsége tudta és beleegyezése nélkül...”

Ha Magyarország kivívta függetlenségét, a lengyel király védelme alá helyezi magát: „a két ország érdekéből egy érdeket csinálván, mely nélkül lehetetlen, hogy Magyarország fenntarthassa magát az ottomán birodalom és az ausztriai ház ellen is...”

Az emlékeztető 11—12. pontja összefoglalja Longueval feladatait, egyrészt mindent el kell követnie, hogy a francia udvar gyorsan küldje a pénzt, megtalálni a külföldi csapatok bejövételének módját, másrészt hangsúlyoznia kell, mennyire kedvezőek most a körülmények.

A kész emlékeztetőhöz Bercsényi két pontot fűzött⁴³ az anyagiak mellé, az összeesküvők nevében még diplomáciai segítséget is kért: a lengyel királyt ve-

37 Bécstűjhely, 1701. június 21. Longueval kihallgatása Rákóczi jelenlétében és szembesítése Rákóczival. AR XI. k. 220. o. (40. pont).

38 Uo. 217. o. (30—31. pont).

39 *Benda Kálmán*: Rákóczi és a szerbek. Tiszatáj, 1976. 3. szám 8—9. o.

40 Bécs, 1700. november 1. Rákóczi Ferenc levele XIV. Lajos francia királyhoz. AR XI. k. 200—202. o. Fordítását *Köpeczi Béla* közölte: II. Rákóczi Ferenc válogatott levelei. Budapest, 1958. 40—42. o.

41 Bécs, 1700. november 1. Rákóczi Ferenc levele Barbesieux francia hadügyminiszterhez. AR XI. k. 202—203. o.

— Itt mondok köszönetet Jánószky Mihálynak, aki a francia nyelvű forrásanyag lefordításával segítette munkámat.
42 Rákóczi Ferenc utasításai Longueval Ferenc József számára. Uo. 224—227. o. — Köpeczi Béla mutatta ki, hogy az emlékeztető is 1700. november elsején íródott (*Köpeczi Béla*: i. m. Budapest, 1966. 32. o.).

43 Bécstűjhely, 1701. június 21. Longueval kihallgatása Rákóczi jelenlétében és szembesítése Rákóczival. AR XI. k. 216. o. (29. pont).

gyék rá, hogy ő keresse a kapcsolatot a magyarokkal, a Portánál pedig érvék el, „hogy ha az nem egyezik velünk érdekekben, legalább ne legyen ellenünk.”

Longueval november 2-án reggel kihallgatást kért a császártól, de Lipót csak másnap tudta fogadni, mert vadászaton volt; felfedte az összeesküvést, átadta a Rákóczitól kapott iratokat. A császár a dokumentumokról másolatot készített, s azokkal küldte tovább Longuevalt⁴⁴ — Rákóczi kezeírását a francia udvarban úgysem ismerik! Kíváncsi volt, hogyan reagál XIV. Lajos egy Habsburg-ellenes összeesküvés hírére.

Longueval november 8-án indult el, s december elsején érkezett Párizsba. A hadügyminiszter december 10-én fogadta,⁴⁵ a Napkirály színe elé nem jutott. Barbesieux december 18-i kelettel válaszolt Rákóczi levelére: meghallgatta Longueval beszámolóját, azt felterjesztette, de bizonyos okok miatt, melyeket szóban üzent, Rákóczi szándékait időszerűtlennek nevezte.⁴⁶

Lényegében tehát a francia udvar elzárkózott az összeesküvők támogatásától! Pedig Longuevalnak, az árulónak is az volt az érdeke, hogy pozitív választ hozzon: az összeesküvés minél veszélyesebbnek tűnjön. XIV. Lajos, az abszolút uralkodó ekkor még az összeesküvőkben csak rebelleket, lázadó alattvalókat láthatott. Magatartása — mint majd látni fogjuk — 1701. július 28-án, augusztus 4-én, szeptember elsején, sőt még 1702. március 16-án is elutasító: nem hajlandó támogatni a magyarországi diverziót.⁴⁷

Longueval december 22-én indult vissza Párizsból, s 1701. január 9-én érkezett Bécsbe. Bemutatta az udvarnál Barbesieux levelét, majd az erről készült másolattal — Rákóczi sem ismerheti Barbesieux kezevonását! — január 25-én folytatta útját.⁴⁸ Rákóczival a sárosi kastélyban február elsején vagy másodikán találkozott.⁴⁹ Szóban arról tájékoztatta, hogy a francia udvar Rákóczival, mint magánszeméllyel nem tárgyalhat, küldjön a magyarországi rendek által aláírt felhatalmazást; a felkelés megindulása esetén 2 millió livre segély érkezik egy összegben, majd pedig havonta kétszázezer tallér.⁵⁰

E két állítás Barbesieux levelével merőben ellentétes és összeegyeztethetetlen XIV. Lajos későbbi, mereven elzárkózó magatartásával. A felhatalmazás megsejéjét Bécsben találták ki: az udvar magától Rákóczitól akarta megtudni, hogy kik az összeesküvők, hisz most már elérkezettnek látták az időt, hogy leszámoljanak a mozgalommal. A pénzsegély pedig minden bizonnyal Longueval ötlete volt: ennek hangoztatásával akarta aláhúzni szerepének jelentőségét a császári udvarnál is, Rákóczinál is — az előbbinél jutalom, rang, az utóbbinál a felhatalmazás megszerzésének reményében.

Bercsényi azonban ellenezte a felhatalmazás elküldését, s mivel annak aláírása, amúgy is hosszabb időt vett volna igénybe, Rákóczi csak egy XIV. Lajoshoz intézett köszönő levéllel küldte vissza Longuevalt.⁵¹ Szóban pedig megígérte Longuevalnak, hogy a felhatalmazást Metzbe vagy Luxemburgba utána küldi.

Később Longueval azt vallotta, hogy Rákóczi és Bercsényi arra kérte, hogy

⁴⁴ Bécs, 1705. december hó. Longueval emlékirata a haditanácshoz. Uo. 390. o.

⁴⁵ Bécs, 1738. Mannagetta János György udvari tanácsosnak és előadónak előadványa III. Károly számára. Uo. 275. o.

⁴⁶ Versailles, 1700. december 18. Barbesieux válasza Rákóczinak. Uo. 203—204. o.

⁴⁷ XIV. Lajos válasza Du Héron varsói francia követ jelentéseire. Uo. 403., 420. és 439. o.

⁴⁸ Bécs, 1738. Mannagetta előadványa. Uo. 276. o. és Bécs, 1705. december hó. Longueval emlékirata. Uo. 390—391. o. Ha a két dátum pontos, akkor a Bécsbe érkezés és a továbbutazás között eltelt két hét arra utal, hogy a teendőkrol az udvarnál nehezen tudtak dönteni.

⁴⁹ Longueval megérkezése után, „február 2-án Rákóczi Vayval és Okolicsányival hosszú tárgyalást tartott...” Bécs, 1738. Mannagetta előadványa. Uo. 276. o.

⁵⁰ Bécsújhely, 1701. június 21. Longueval kihallgatása Rákóczi jelenlétében és szembesítése Rákóczival. Uo. 219. o. (37. pont).

⁵¹ Munkács, 1701. február 11. Rákóczi Ferenc köszönő levele XIV. Lajosnak. Uo. 204. o.

igyekezzen elérni, hogy a francia udvar őt, mint francia alattvalót küldje Lengyelországba ezt az országot értesíteni, hogy Magyarországnak segítsenek.⁵²

A bécsi udvar most már szükségtelennek látta, hogy Longueval újra Franciaországba menjen, de azért ügyeltek a látszatra is: Linzben letartóztatták.

Rákóczit április 18-án tartóztatták le, Bécsújhelyre kísérték, s megkezdődött a felségáruslási per.

*

A népi kuruc mozgalom és a nemesi összeesküvés egymástól függetlenül szerveződött. Kapcsolatot már csak azért sem kereshettek, mert amikor a népi kurucság megkezdte a harcot, a nemesség még szervezetlen volt, amikor pedig a nemesi összeesküvés kidolgozta a maga programját, a népi kuruc mozgalom visszaszorult, s úgy tűnt, már nem is létezik — aztán újjáéledt a népi kuruc mozgalom, de ekkor meg már lepleződött az összeesküvés.

Ha a jobbágyok, parasztok, szegénylegények illegális szervezete és a nemesség illegális szervezete nem is egyeztethette elképzeléseit, volt viszont némi kapcsolat a népi kuruc mozgalom és a nemesek, a nemesi összeesküvés és a jobbágyok, parasztok, szegénylegények között. A népi kuruc mozgalom már kezdetben felismeri, hogy önmaga nem boldogul, szüksége van a nemesség támogatására is. 1697-ben a felkelők mindent megtesznek — még az erőszaktól sem riadnak vissza — hogy a nemeseket csatlakozásra bírják. Rákóczit már július elsején hívükké akarják tenni!⁵³ Elmenekülése rontotta a felkelők esélyeit: a helyi elszigeteltségből — még Thököly megérkezése előtt — nem sikerült kiemelni a mozgalmat. Ennek hamarosan érződött is a következménye. Az első kudarcok után a csatlakoztatott nemesek elpártoltak. Az ország más részein toborzott magyar hadak vonultak fel ellenük (Bercsényi Miklós például az uralkodó parancsára a volt nyitrai véghelyek katonaságát gyűjtötte össze, s „nem csekély számú” katonasággal érkezett meg kevéssel a felkelés leverése után), és ellenük kelt fel a környező vármegyék nemessége is.⁵⁴

A hegyaljai felkelést ugyan a császári katonaság verte le, de a nemesség magatartása érzékenyen érintette a kurucokat, bosszút akartak állni: a következő évben Ugocsában már a nemesség ellen fordulnak!⁵⁵ A kapcsolatkeresés ezzel holtpontra jut, sőt ha véglegessé válik a szakítás, Magyarországon nincs többé esélye a Habsburg-ellenes küzdelemnek!

Lehetséges, hogy a hegyaljai felkelés gyorsította meg a nemesség szervezkedését: elejét akarták venni egy újabb kínos szembekerülésnek, kihasználni, felhasználni az alsóbb rétegek elégedetlenségét?! Tény viszont, hogy a nemesi összeesküvés résztvevői, emlékezve a felkelésre, számítottak a nép elégedetlenségére, biztosak voltak benne, hogy az első szóra ezek fognak fegyvert. De konkrét lépéseket a megnyerésére azért sem tettek, mert csak külföldi segítség igénybevételével bíztak a harc sikerében — először ezt akarták szerződéssel biztosítani!

Ha az összeesküvés nem lepleződik le, jó darabig egymás mellett futott volna párhuzamosan a két szervezkedés. Így viszont a népi kurucság is megtudhatja, hogy Rákóczinál a német köntös „magyar és igazán honfi szívet takar”,⁵⁶ s hogy 1697 óta megváltozott a nemesség egy részének a magatartása is!

52 Bécsújhely, 1701. június 21. Longueval kihallgatása Rákóczi jelenlétében és szembesítése Rákóczival. Uo. 218. o. (35. pont).

53 Rákóczi Vallomásai. Budapest, 1876. 52. o.

54 *Thaly*: Bercsényi család. II. k. Budapest, 1887. 189—193., 200—207. és 209. o.

55 Az ugozsai eseményekre I. *Esze Tamás*: Acta Reviczkyana. Levéltári Közlemények, 1954. 162—163. o. és *Uő*: Népi kurucság, kupecsek és szegénylegények. Kortárs, 1976. 3. szám 438. o.

56 Rákóczi Vallomásai. Budapest, 1876. 67. o.

Az egymásra utaltságot először a népi kurucság ismeri fel újra, megint ők a kezdeményezők — Bercsényi, majd Bercsényi és Rákóczi továbbra is minden reményét a külföldi segítségbe veti, elképzeléseikben a népi kuruc mozgalom egyelőre csak felhasználható tényező, megnyerése érdekében szükségtelen bármit is tenni . . .

Bujdosó főurak

Bercsényinek sikerült a letartóztatás elől Lengyelországba menekülnie.

Lengyelországban a köznemesség még a XVI. század végén háttérbe szorult, a hatalom a hivatalokat halmozó főurak kezébe került. A XVII. században állandósultak a belső csoportharcok. A főúri ligák hatalmi súlya, a vesztegetés és az adományok döntötték el, ki lesz a király. A pártharcokba Ausztria és Franciaország is beavatkozott, befolyásuk különösen a királyválasztásokkor nőtt meg. 1697-ben Ausztria Sobieski Jakabot, Franciaország pedig Conti herceget támogatta — Ágost szász választófejedelem csak kétkulacsos politikával tudta végül is megszerezni a trónt.⁵⁷

Az új lengyel király először a törökellenes háborúra tett előkészületeket, a háború azonban az Ausztriából, Velencéből, Lengyelországból és Oroszországból álló koalíció utóbbi két tagjának nem hozott sikert — Lengyelországnak nem sikerült Podólia visszavétele, Oroszország nem tudott kijutni a Fekete-tengerre.

A karlócai béke után I. Péter orosz cár fokozott erőfeszítéseket tett korábbi tervének realizálására: a Balti tenger egyik partszakaszát kívánta megszerezni. A svédek elleni háborúhoz szövetségesekre volt szüksége. II. Ágostot, aki örökös birtokává akarta tenni Livóniát, a régi lengyel tartományt, sikerült megnyernie. 1699. november 11-én létrejött a preobrazsenszkojei szerződés, melyhez Dánia is csatlakozott, azonban a szerződést és annak 1701. évi megújítását Ágost csak mint szász választófejedelem írhatta alá, mert a lengyel és a litván főurak nem vállalták a svéd háború veszélyét.⁵⁸

1700. február 22-én II. Ágost Litvániában állomásozó szász csapatai hadüzenet nélkül Livónia ellen indultak. Dahlbergh generális a svéd csapatokkal a túlerő elől Riga várába zárkózott.

Márciusban IV. Frigyes dán király hadai Holstein tartományt támadták meg, s ostromolni kezdték Tanning várát.

I. Péter augusztus 29-én üzenté meg a háborút XII. Károlynak, miután július 13-án békét kötött Törökországgal.

Megkezdődött az úgynevezett északi háború.⁵⁹

A svéd flotta július 25-én váratlanul Koppenhága mellett termett. A dán király fegyverszünetet kért; augusztus 18-án létrejött a trawendali béke. November 30-án pedig XII. Károly Narvánál tönkrement az orosz hadsereget.

II. Ágost a kedvezőtlen külső-belső helyzetben békére vágyott. Franciaország vállalta a közvetítést és évi segílyt is ígért, ha Ágost Ausztria ellen hadba lép. A lengyel király 1700 végén megbízottja révén szerződést kötött a franciákkal. XIV. Lajos diplomáciájának azonban nem sikerült a svédek megállítani, így a szerződés ratifikálatlan maradt.⁶⁰

⁵⁷ Mindezekre l. *Perényi József*: II. Rákóczi Ferenc és I. Péter diplomáciai kapcsolatainak kezdetei. Magyar-orosz történelmi kapcsolatok. Budapest, 1956. 63—64. o. és *Benda Kálmán*: XII. Károly. Budapest, 1967. 41—42., 43—44. o. l.

⁵⁸ *Perényi*: i. m. 61—62. és 64. o.

⁵⁹ *Benda*: i. m. 1967. 8., 24., 26., 30. o.

⁶⁰ *Perényi*: i. m. 64—65. o. és *Benda*: i. m. 1967. 36., 37. o.

1700—1701 telén I. Péter személyes találkozáson újította meg szövetségét II. Ágosttal; katonasággal, pénzsegéllyel támogatta és — sikertelenül — Dániát is újabb támadásra ösztönözte.

XII. Károlynak az volt a terve, hogy előbb megsemmisíti a szász hadsereget, majd pedig a cár ellen fordul. A svéd király 1701. július 19-én Rigánál legyőzte Ágost hadseregét, s benyomult Lengyelországba. 1702. januárjában Ágost újra tárgyalt a franciákkal, eredménytelenül, így aztán még ugyanebben a hónapban Lipót császárral kötött szoros szövetséget.⁶¹

A svédek 1702-ben elfoglalták Varsót, Krakkót. A kis svéd haderőből azonban nem futotta helyőrségek hátrahagyására, Lengyelország déli részének megszállásakor az északi és középső rész ismét Ágost híveinek kezére jutott.

Ágost Szászország felé vonult. A Sandomierzban konföderációba tömörült lengyel rendek hajlandók lettek volna fegyveresen támogatni királyukat, ha az elbocsátja szász tanácsadóit, s megígéri, hogy a konföderáció tudta és hozzájárulása nélkül nem köt békét. Ágost azonban inkább XII. Károly előtt alázkodott meg, hajlandónak mutatkozott hadait visszavonni Szászországba — a svéd király a békeajánlatra még csak nem is válaszolt.

A hadműveletek lelassulnak: XII. Károlyt combcsont-törése két hónapig ágyhoz köti, a svéd hadsereg Krakkó környékén telel.

1703. április végén Pultusknál XII. Károly a lovassággal szétugrasztja Steinen generális szász lovasságát, majd a gyalogsággal körülzárja Toruńt, mely szeptemberben kapitulál. Elfoglalja Poznańt is. A svéd hadsereg már a nyugati lengyel határon áll, de XII. Károly habozik, benyomuljon-e Szászországba. A szász fejedelemség nem határos Lengyelországgal, közöttük húzódik a Habsburg fennhatóság alá tartozó Szilézia! Az átvonulást ekkor még nem merte megkockáztatni.⁶²

Bercsényinek, a lengyelországi viszonyokat nem ismerő idegennek, szerencséje volt: első menedékhelyén megismerkedett Męcinski Pállal, a lengyel hadsereg ezredesével. Barátságot kötöttek. Męcinski Pál később bemutatta a bujdosó főurat rokonának, Męcinski Kázmérnak, wieluni sztarosztának, Lengyelország egyik leggazdagabb emberének, aki Bercsényit figyelmébe ajánlotta Ágostnak, minisztereinek és Du Héron francia követnek.⁶³

Rákóczi és Bercsényi — mint láttuk — egy összeesküvés élén állva sem lehetett komoly diplomáciai partner. Bár természetes volt, hogy az ellenségük (a Habsburgok) ellenségétől (XIV. Lajos) vártak segítséget, ám a kor leghatalmasabb uralkodója szemében csak egy távoli ország lázadó alattvalóinak minősültek. XIV. Lajos álláspontja egyértelműen kiderül egy Villars-hoz írt leveléből: „... tartózkodom lázadó alattvalók támogatásától uralkodóik törvényes hatalmával szemben.”⁶⁴ A szerződéskötés reményéhez nagyfokú önhittség kellett! Sőt az összeesküvőknek a pénzsegély elnyerésére se sok kilátásuk lehetett — ehhez is túl korai volt a diplomáciai nyitás: az örökösödési háború még nem indult meg, semmi nem kényszerítette arra a franciákat, hogy költséget nem kímélve Ausztria hátában lázadást szítsanak.

Rákóczinak és Bercsényinek nem voltak diplomáciai tapasztalataik, ahelyett hogy Lengyelországgal, Törökországgal és Franciaországgal külön-külön tárgyaltak volna más-más alapról, csak az utóbbival kerestek kapcsolatot. Minden törekvésüket őszintén feltárták: hogyan lehetett szövetségkötést, vagy akár

61 Mindezekre l. *Perényi*: i. m. 64—65. o. és *Benda*: i. m., 1967. 37—40., 48., 49. o.!

62 Mindezekre l. *Benda*: i. m. 1967. 51—55., 56., 58—59. o.!

63 *Dr. Thomasivskij István*: Adatok II. Rákóczi Ferenc és kora történetéhez. Sz 1912. 122. o.

64 XIV. Lajos levele Villars-hoz. Versailles, 1701. május 9.; *Pállás*: i. m. 16. o.

csak 20—25 ezres segélyhad toborzásához pénzsegélyt várni a francia uralkodótól, ha nyíltan közlik vele, hogy a trónt majd a lengyel királynak ajánlják fel! És még a francia diplomácia ösztönözte a lengyeleket, hogy azok vegyék fel a kapcsolatot a magyarokkal, sőt még Törökországgal is a franciák tárgyaljanak! XIV. Lajos számára nem nagyon lehetett kecsesgató, hogy a toborzás költségeit, a kockázatot nem kis összeget talán majd megtérítik a magyarok, s a távoli elterelő hadmozdulat se sok hasznot ígért a még nem is létező nyugati főhadiszíntéren!

A magyar trónról a későbbi diplomáciai tárgyalások ismertetése során még szó lesz. A nemesség, illetve képviselői olyasmit ajánlottak csereértékként, amivel nem is rendelkeztek! A trón jogilag 1687 óta, a fiág kihalásáig, a Habsburgokat illette! Kinek kellett Magyarország, ha azt előbb egy erős birodalomtól kellett elszakítani?!

Bercsényi mégis úgy határozott, hogy magára maradván is megkísérli az összeesküvők tervének megvalósítását, hisz most már csak ettől remélhette személyes sorsának jobbra fordulását is. Oltalmat kért a lengyel királytól,⁶⁵ de kereste Franciaországgal is a kapcsolatot. 1701. május 18-án ékes latinsággal levelet írt Du Héron-hoz, melyben a mostoha sorsról, a szerencse forgandóságáról elmélkedik, szánakozik börtönbe jutott társain, s önmagán, majd védelmet, nyugalmat és menedéket kér a követtől: királyának „hatalmas segítségébe szerencsénknek reményét vetettük, bízva, hogy életünknek és üdvünknek hasznára lesz”, végezetül jelzi, hogy Szirmay Miklóst, közeli rokonát és hűséges barátját küldi Du Héron-hoz.⁶⁶ Szóban pedig azt üzenté, hogy ha négyezer emberrel betörhetne Magyarországra, két-három hét alatt sokan csatlakoznának hozzá.⁶⁷

Bercsényi június végén Varsóban személyesen is kifejtette álláspontját Du Héron-nak: érez magában annyi erőt, hogy talpra állítsa Magyarországot, de nem akarja hazáját új veszedelembé sodorni; mindaddig semmibe nem kezd, míg meg nem szerzi a francia és a lengyel uralkodó támogatását; Ágostnak a felkelők még a magyar koronát is felajánlanak.⁶⁸

Am a diplomáciai esélyek az összeesküvés leleplezése után tovább romlottak: Bercsényi Miklós, a birtokait vesztett emigráns, aki rangjait, címeit Lipóttól nyerte, még kevésbé lehetett partner. Terveinek, elgondolásainak, ígéreteinek már a vékonyka összeesküvő réteg se adhatott fedezetet. A diplomáciai tárgyalások során így aztán lejjebb szállnak a magyar igények, de még ezeket a csökkentett igényeket se lehet érvényesíteni, mert bár megkezdődött a spanyol örökösödési háború, majd Lipót hadüzenetével nyíltta is vált (és Rákóczi is sikerült Lengyelországba szöknie), de Franciaország hátrányos helyzete, elszigeteltsége ellenére (XIV. Lajos diplomáciája tartósan csak a két német fejedelemiséget tudta megnyerni, viszont Szavoját és Portugáliát nem) még sokáig katonai sikereket ért el. (Miután Franciaország elszenvedte az első vereségeket, és miután Magyarország a mégis csak megindított kuruc háborúban jelentős sikereket ér el, a két fél viszonylag ekkor válik egyenrangúvá — csakhogy ekkor meg már Franciaország *nem képes* jelentősebb segítséget adni!).

II. Ágost 1701. július elején fogadta titkos kihallgatáson Bercsényit. A magyar főúr az előterjesztésére kedvezőnek tűnő választ kapott: a király hajlandónak mutatkozott fegyveres erőt küldeni Magyarországra, amint Lengyelország viszonya Svédországgal rendeződik. És tegyük hozzá, hogy Ágost sem

65 1701. május 26. Du Héron jelentése. AR XI. k. 400. o.

66 Lengyelország, 1701. május 18. Gróf Bercsényi Miklós levele Du Héron francia követhoz. Uo. 244—245. o.

67 1701. május 26. Du Héron jelentése. Uo. 401. o.

68 *Pillias*: i. m. 18. o.

tartotta lehetetlennek a békekötést. Mint láttuk, ennek a reményében vette igénybe a francia közvetítést, és siker esetén az 1700 végén megkötött francia lengyel szerződést is ratifikálta volna. Sőt még a rigai csata után is — amikor már Lengyelország területén folyt a háború — tárgyalat a franciákkal.

A kihallgatás után Bercsényi ismét felkereste Du Héron-t, meg kellett szereznie Franciaország támogatását, hisz már az összeesküvők is úgy ítélték meg az erőviszonyokat, hogy Lengyelország elkezdheti ugyan a háborút Magyarország felszabadítására, de Franciaország támogatása nélkül nem tudja folytatni, mert idő előtt békekötésre kényszerülne.⁶⁹ Bercsényi elmondta a francia követnek, hogy támogatás nélkül nem óhajt mozgolódást előidézni Magyarországon, nem akarja hazáját új bajoknak kitenni.

„Úgy tűnik neki — jelenti királyának július 7-én Du Héron —, hogy a lengyel király Felségeddel egyetértésben őket segíteni tudná, vagy nyíltan, vagy látszólag szabadságot csapatokkal, amelyeket Felséged egy erre az expedícióra szánt tábornoka Magyarországra vezetne, vagy egy hathatós beütést tehetne az Ausztriai Ház más államai felől, mialatt ez a főúr bemenne Magyarországra 3 vagy 4 ezer emberrel.” Ugyanakkor Thököly csapataival visszatérne Törökországból.⁷⁰

Az első diplomáciai lépések megtétele után Bercsényi — valószínűleg felkérésre — részletes emlékiratot készített II. Ágost számára. Az ebben előadott sérelmek felsorolásával egyrészt garanciát akar nyújtani (a nemzet egésze kész fegyvert fogni, elszakadni az ausztriai háztól), másrészt a felkelés jogosságát igyekszik bizonyítani. Segítséget a lengyel és a francia királytól vár. Előbbinek a magyar trónt is felajánlja az ország. De Ágost csak úgy lehet magyar király, ha szoros kapcsolatot létesít XIV. Lajossal, aki köteleznék magát az itáliai háború teljes erőből való folytatására, hogy a császári hadsereg le legyen kötve, és aki rendkívüli segílyt adna neki mindaddig, míg a magyar királyi jövedelmeket meg nem kapja. XIV. Lajos csak akkor kötne békét, ha az új magyar állam már biztonságban van.

Thökölynek is segílyt kellene adni, hogy felkészülhessen az Erdélybe vonulásra.

Ezek az előfeltételek. A továbbiakban Bercsényi hadműveleti elgondolásait ismerteti, választási lehetőséget kínálva:

1. Lengyelország támadja meg Sziléziát, s ugyanakkor néhány ezredet Lengyelországon keresztül küldjön Magyarországra. Thököly pedig Erdélyt foglalná el, majd Aradra, Temesvárra, Szegedre érkezve felvenné a kapcsolatot a kiváltságaik megnyirbálása miatt elégedetlenkedő szerbekkel.

2. Ha Lengyelország nem akarja megtámadni Sziléziát, ha nem akar nyílt háborút kezdeni, akkor bocsássa el Ágost négy vagy öt ezredét, ezeket XIV. Lajos vegye meg és fogadjon még zsoldba két vagy három lengyel ezredet. Ezek a csapatok XIV. Lajos nevében Magyarországra vonulnának. A felszabadított vármegyék pedig felajánlanák a lengyel királynak a magyar koronát, aki ezután Szilézián, vagy Morvaországon keresztül bejöhetne az országba.

3. Thököly a törökök hallgatólagos engedélyével gyűjtött csapatokkal Havasalföldön keresztül nyomulna be Erdélybe, vagy a Vaskapun. Ha innen nem sikerülne, akkor Temesvár felől érkezne, ez esetben Várad környékén egyesülne a Lemberg mellett bejött lengyel csapatokkal, s így indulna Erdély elfoglalására. Ha ez megtörtént, erőinek nagyobb részét Magyarországra vezetné,

⁶⁹ Bécsújhely, 1701. június 21. Longueval kihallgatása Rákóczi jelenlétében és szembesítése Rákóczival. AR XI. k. 209—210. o. (9. pont).

⁷⁰ 1701. július 7. Du Héron jelentése. Uo. 402. o.

hogy biztosítsa a lengyel király bevonulását. Amikor a királynak nincs szüksége Thököly csapataira, azokat visszaküldené Erdélybe.

Thököly Erdély és a csatolt részek fejedelme lenne. De még a hadműveletek megkezdése előtt XIV. Lajosnak meg kellene vele állapodni, hogy beérje ennyivel.

Az emlékirat szerzője ezután kitér az ország erőforrásaira, a várak állapotára, kedvezőnek mutatva be a körülményeket a hadjárat megindítására. Végül Ágostot, a trón várományosát a magyar királyi jövedelmekről tájékoztatja.⁷¹

Bercsényi július 14-én adta át II. Ágostnak az emlékiratot, s ugyanakkor érdeklődött Du Héron-nál: nem érkezett-e válasz XIV. Lajostól arra a levélre, amelyben a követ az ő Lengyelországba érkezéséről írt. De a Napkirályt ekkoriban még nem érdekelt egy elégedetlen magyar főúr. Du Héron-ra viszont átragadt Bercsényi hite — július 14-én saját meggyőződéséeként írja:

„Egy olyan irányú elterelő hadmozdulat, amely megvalósítható lehet, teljesen megzavarná a császár szándékait.”⁷²

Augusztus 4-én és 11-én pedig (két részben) elküldi Bercsényi emlékiratának rövidített fordítását a következő megjegyzéssel:

„Ha tehát Felsőged e tervet magára nézve hasznosnak ítéli, akkor célszerű volna ezen ügynek megnyerni a bíboros-érsekprímást, az ország főtábornokát, a kiowi palatinust s még néhány más urat, kiknek becsületességét már ismerjük. Nagy hasznát vehetnénk ezen expedíciónál Oginski úrnak, aki Magyarországgal szomszédos uradalmakat bír, és a belzi palatinusnak, ki a leghatalmasabb vörös-[oros]országi főurak egyike, s nagyon elősegítené a dolgot, ha tudná, hogy a lengyel király ezzel Felsőged érdekeit mozditja elő. Megbeszéltem vele a módokat, mint készíthetné föl csapatait — s ő kész ezzel szolgálni.”⁷³ Majd azt javasolja, hogy Bercsényi XIV. Lajoshoz utazzon titokban „megadandó a legnagyobb felvilágosításokat.”⁷⁴

(Ismételten hangsúlyozzuk, hogy az emlékirat a lengyel király számára készült. Bercsényinek egy átdolgozott, a francia előnyöket kidomborító emlékiratot kellett volna eljuttatnia Du Héron útján XIV. Lajoshoz! Nem állapítható meg, hogy az emlékirat másolatát a francia követ Ágosttól, vagy magától Bercsényitől kapta-e meg. Ha Ágosttól, Bercsényinek akkor is meg kellett volna akadályoznia, hogy a követ, akivel jó viszonyban volt, ennek alapján készítse el a fordítást, a kivonatolást; Bercsényi egyszerűen meg is előzhette volna Ágostot egy francia szempontokat figyelembe vevő, átformált emlékirat odaadásával, hisz az eredeti emlékirat július 14-én már készen volt!)

Hogy mikor válaszolt Ágost Bercsényi emlékiratára, nem tudjuk — lehetséges, hogy csak a rigai csata után —, hogy mit, azt is csak közvetve: nem avatkozhat addig be, amíg ünnepélyesen meg nem hívják a magyar trónra; nyíltan nem törhet be Magyarországra, mert a lengyel urak nem óhajtják hatalmának erősödését.⁷⁵

Ebben a helyzetben vált Bercsényi számára igen fontossá, hogy XIV. Lajos mennyiben támogatja a magyar ügyet. Varsó és Versailles között azonban e korban még lassú volt az összeköttetés. Du Héron július 7-i előterjesztésére XIV. Lajos csak július 28-án válaszolt: úgy látja, hogy a magyarok elégedetlenségéből egyedül csak a lengyel király húzna hasznot, tehát a magyarok segítségé-

71 Az eredeti példány nem ismert, csupán a franciára fordított rövidített változat, melyet Du Héron két részben 1701. augusztus 4-én és 11-én küldött el XIV. Lajosnak — Uo. 405—419. o.

72 1701. július 14. Du Héron jelentése. Uo. 403. o.

73 1701. augusztus 4. Du Héron jelentése. Uo. 404. o. és *Thaly*: Bercsényi család. II. k. Budapest, 1887. 369. o.

74 1701. augusztus 11. Du Héron jelentése. AR XI. k. 419. o.

75 Varsó, 1701. november. Gróf Bercsényi Miklós második emlékirata XIV. Lajoshoz. Uo. 426. o. és *Thaly*: Bercsényi család. II. k. Budapest, 1887. 394—395. o. (5. pont).

get is csak tőle várjanak, vele tárgyaljanak, „Egyébként a császár nekem még nem üzentte meg a háborút.”⁷⁶ A július 14-i levélre augusztus 4-i keletű a válasz: a király nyomatékosan megismétli július 28-i álláspontját.⁷⁷ De Du Héron még uralkodója első reagálását se kapta meg, amikor Bercsényi emlékiratát elküldte! Bercsényi csak szeptember közepén, végén értesülhetett emlékirata franciaországi fogadtatásáról: a lengyel király adhat leginkább támogatást, minthogy ő húzhat a magyar ügyből hasznot; Bercsényit felesleges Franciországba fárasztani — írta követének szeptember elsején tárgyilagosan XIV. Lajos.⁷⁸

Bercsényi nem nyugodhatott bele a válaszba, hisz ez a tervek feladását jelentette volna. (De végre XIV. Lajos elutasító válaszainak hatására felismeri, hogy más alapról kell tárgyalnia Lengyelországgal és más alapról Franciaországgal, és amit Ágosttal közöl, azt nem mindig célszerű tudomására hozni a Napkirálynak is!) November elején emlékiratot írt XIV. Lajoshoz, melyben nyílt segítséget kért azzal érvelve, hogy a magyarországi háború Franciaország számára is előnyös lenne, hisz Ausztria erejének megosztását vonná maga után, ugyanakkor Franciaországnak nem kellene attól tartania, hogy emiatt hadüzenetet kap a német biradalomtól. A nyílt segítség egyben a magyarországi háború sikerét is jelentené, mert ezáltal elejét lehetne venni azoknak a bajoknak, melyek Thököly szerencsétlenségéhez vezettek. Franciaország a jövőben számíthatna Magyarország és lengyelország barátságára, az utóbbiára azért, mert a nyílt segítségadás lehetővé tenné a lengyel király beavatkozását, a magyar trónra kerülését. XIV. Lajos — érvel az emlékirat — nyugodtan segítheti a császár ellen a magyarokat, akik törvényes szabadságukért fognak fegyvert, hisz Lipót az itáliai tartományokban fellázadt alattvalókat támogat hadsereggel a spanyol király ellen.

A meggyőzés után a tennivalókra tér ki Bercsényi. XIV. Lajos toboroztasson a saját nevében Lengyelországban öt-hatezer embert. Ágost gondoskodjon a toborzás sikeréről. A hadsereget XIV. Lajos egyik tábornoka vezesse. A pénzt XIV. Lajos egyik hadbiztosa kezelje a tábornok rendelkezéseinek megfelelően. Később hat-nyolc magyar reguláris ezredet kell felállítani (Bercsényi részletes fizetési kimutatást is mellékel, eszerint egy lovasezred szokásos havi zsoldja 5 750 rajnai forint, míg egy gyalogezredé 4 510). A hadseregfenntartás költségei azonban csak három-négy hónapig terhelnék a francia királyt, később a felszabadított országész jövedelmi rendelkezésre állának.

A fentiekben kívül pénz kellene még a kisebb várak német parancsnokainak megvesztegetésére és a váratlan kiadásokra.⁷⁹

Bercsényi a francia-lengyel szövetségre alapozta emlékiratát, de hamarosan megrendült hite Ágostonban: kelepcebe csalták, a Bécsbe hurcolástól csak szerencsével menekült meg. „Van okunk azt hinni, hogy a lengyel király saját maga adta ki Bercsényi gróf megtámadására a parancsot” — írta XIV. Lajosnak Du Héron november 17-én.⁸⁰

Rákóczi november 7-én szökött meg a bécsújhelyi börtönből, s november végén találkozott Varsóban Bercsényivel, aki részletesen tájékoztatta őt eddigi tevékenységéről. Véleményük egyezik: XIV. Lajos, vagy a spanyol király nevében fogadott öt-vagy hatezer fős külföldi csapat elengendő lenne, hogy egész Magyarország hozzájuk csatlakozzon. A terv annyiban változik, hogy le-

76 AR XI. k. 403. o.

77 Uo.

78 Uo. 420. o. és *Thaly*: Bercsényi család. II. k. Budapest, 1887. 381. o.

79 Varsó, 1701. november. Bercsényi második emlékirata. AR XI. k. 424—430. o. és *Thaly*: Bercsényi család. II. k. Budapest, 1887. 392—397. o.

80 AR XI. k. 423. o.

mondanak Thököly segítségéről, s a magyar trónra most már nem Ágostot, hanem Sobieski valamelyik fiát, Konstantin vagy Sándor herceget akarják meghívni.⁸¹

Az igények tehát nemcsak Franciaországgal, hanem Lengyelországgal szemben is alább szállnak. XII. Károly győzelme a svédekkel kapcsolatban álló lengyel hercegek felé fordítja Rákóczi és Bercsényi figyelmét, de végül majd kénytelenek lesznek beérni a franciabarát lengyel főurak támogatásával.

Rákóczi és Bercsényi Varsóban nincs biztonságban. Lowicban meglátogatják Radziejowski érsekprímást, kitől Du Héron pártfogást kér Rákóczi számára,⁸² majd a december hónapot Minszkben töltik, Męcinski Kázmér várában⁸³ Du Héron pénzt ad nekik és évjáradékot kér számukra XIV. Lajostól, majd gondoskodik róla, hogy a belzi palatinusnál menedéket találjanak.⁸⁴

A bujdosó főurak december végén átmennek Sieniawski Moscsanica (Mosteinitza) nevű birtokára — ez a falu Jaroslawtól északkeletre fekszik. Február elején átköltöznek Dzikowba, mert megtudják, hogy Srattmann, Lipót császár varsói követe figyelteti őket. 1702. február vége felé a nagyobb biztonság kedvéért Sieniawski még keletebbre vitte őket, Brezán nevű várába. Itt 1703. májusáig tartózkodnak⁸⁵ — bujdosás a bujdosásban . . .

XIV. Lajos 1702. január 26-án mutat először némi érdeklődést (1701. december 20-án inkább a törököket akarja rávenni, hogy — kihasználva a magyarországi kedvező helyzetet — birodalmuk hatalmát helyreállítsák; december 24-én pedig, amikor Bercsényi emlékiratára válaszolt, még iróniával írt az „elégedetlen egyedek”-ről, akik állandóan azonnali beavatkozást sürgetnek!⁸⁶), s megkérdezi a követétől, hogy a két személy megélhetésére körülbelül mennyit illene adni.⁸⁷ Az érdeklődés felkeltésében Du Héron sorozatos jelentéseinek, Rákóczi szökésének és az éleződő háborús konfliktusnak egyaránt szerepe lehet. A varsói francia követ február 19-én úgy véli, hogy a király a bujdosó főuraknak évi tízezer tallérnál (harmincezer livre) nem küldhet kevesebbet.⁸⁸ XIV. Lajos azonban március 16-án úgy határoz — az érdeklődés még lanyha —, hogy a javasolt összeg kétharmada is elegendő lesz: évi 20 000 livre évjáradékot utal ki a megélhetésükre, tizenkétezeret Rákóczinak, nyolcezeret Bercsényinek.⁸⁹

Bercsényi és Rákóczi Magyarországtól elszigetelve igyekeztek támogatást szerezni — 1702 januárjában kapnak először híreket hazulról. Szentiványi Sándor arról tájékoztatja a bujdosókat, hogy ő, Konstantinápolyból való visszatérése óta, felkelést szervez, három-négyezer embert már meg is nyert.⁹⁰

Hogy hol szervezkedett Szentiványi Sándor, nincs konkrét adatunk, valószínű Biharban: Diószegen, Diószeg környékén. Vegyük csak sorra a kevés rendelkezésre álló adatot!

Szentiványi Sándor a hegyaljai felkelés előtt Zemplén vármegye esküdtje volt. Hogy milyen szerepe volt a felkelésben, részleteiben nem ismerjük: egy tény, ő fogta el a Zemplén megyei Nátafánál báró Vécsey Sándor császári ezredest, akinél leveleket talált, s e levelek tartalma miatt Szalontai György és emberei Vécseyt 1697. július 6-án megölték.⁹¹ Szentiványi Sándor a felkelés bukása után elhagyta az országot, nyilván félt a felelősségre vonástól. Így hát nem való-

81 1701. november 27., december 1. Du Héron jelentése. Uo. 431—432. o.

82 Uo. 431. o. és *Pillias*: i. m. 23—24. o.

83 *Thomasvskij*: i. m. Sz 1912. 122. o.

84 1701. december 22. Du Héron jelentése. AR XI. k. 432—433. o.

85 *Thomasvskij*: i. m. Sz 1912. 120—122. o.

86 *Pillias*: i. m. 25., 32. o.

87 AR XI. k. 433. o.

88 1702. február 19. Du Héron jelentése. Uo. 438. o.

89 Uo. 439. o.

90 *Esze Tamás*: II. Rákóczi Ferenc breznai kiáltványa. Sz 1954. 288—293. o.

91 Uo. 292. o. és *Benczédi*: i. m. Budapest, 1953. 59. o.

színű, hogy pár évvel a felkelés után mutatkozni, sőt szervezkedni mert volna a Zemplén vármegyével szomszédos területen, a Tiszaháton.

Miért jött vissza Törökországból Szentiványi? Mert Thökölytől megbízást kapott! Miféle megbízást? Szervezen újabb felkelést Magyarországon!⁹² 1697-ben Biharban is voltak bizonyos mozgolódások,⁹³ Thököly tudomást szerezhetett arról, hogy ezen a vidéken sok híve él. Kihaszználva a Habsburg-török háborút, adott pillanatban élükre akart állni. Thököly 1697-ben is elindult Magyarország felé, de csak Zentaig jutott, a Hegyaljára már nem érkezhettek meg. A bihari szervezkedés előnyösnek tűnhetett: egészen közel van a határhoz (ne feledjük, Temesvár ekkor még török kézen van!); Várad Erdély kapuja, ha Thököly a fejedelemségét akarja visszaszerezni, innen késedelem nélkül megindulhat Erdély felé!

Ha a gondolatmenet eddig logikus, akkor tovább következtethetünk: Szentiványinak 1698-ban kellett megkezdenie a szervező munkát, mert Thökölynek a következő évben, a karlócai békekötés után aligha lehetett reménye a közeli visszatérésre, újabb felkelés szervezésére ekkor már megbízatást nemigen adhatott.

Szentiványi 1698-tól 1701-ig három-négyezer embert könnyen meg tudott nyerni. Ez lehetett a mag, azok, akik adott jelre azonnal fegyvert fognak. De ki adja a jelet? 1701-ben a külső és a belső helyzet egyaránt reménytelen: semmi se mutat arra, hogy Törökország újra akarná kezdeni a háborút, márpedig enélkül Thököly aligha térhet vissza; az uralkodó összeszküvést leplez le; Rákóczi Bécsűjhelyen fogoly. Szentiványi számára az egyetlen reményszikra Rákóczi szökésének híre. Lipót 1701. november 9-én értesíti a vármegyéket Rákóczi szökéséről, s november 24-én tűz ki fejére vérdíjat. A császári rendeletek példányait Bihar vármegye is megkapta.⁹⁴

Szentiványi a hír vétele után rögtön, számításaim szerint 1701 november végén vagy december elején, elindul Lengyelországba Rákóczit megkeresni (viszszafele számolva: Du Héron Varsóból 1702. január 20-án jelenti XIV. Lajosnak Szentiványi találkozását Rákóczival és Bercsényivel; bizonyos idő eltelt a találkozás és a hír Varsóba érkezése között; időbe telhetett, amíg Szentiványi megtalálta az álnéven meghúzódo magyar főurakat; a téli utazás Magyarországról Lengyelországba minden bizonnyal több napot igénybe vett).

De honnan tudta Szentiványi, hogy Rákóczi a szökés után Lengyelországba menekül majd?! Talán korábban értesült arról, hogy Bercsényi Miklós Lengyelországban tartózkodik, s feltételezhette, hogy Rákóczi is oda tart.

Hogy megtalálja Rákóczit, nem sok esélye volt, de a felkelés szervezőjének nagyon elszántnak kellett lennie: ennek az útnak az eredményétől függött három-négyezer ember további sorsa!

A tiszaháti felkelést megelőző szervezkedés 1701. elejéig nyúlik vissza, de erre az évre esik Esze Tamás és Pap János konfliktusa is, ami azt mutatja, hogy ez a mozgalom ekkor még nem egységes, s a belső ellentétek miatt talán nem is lehet olyan erős, hogy három-négyezer megnyert híve lenne 1701. végén; Esze Tamás majd csak 1702 nyarán csatlakozik, s ekkortól kezdődik meg a komolyabb szervező munka.

Hogy Biharban valóban nagyarányú lehetett a szervezkedés, arra egy későbbi adatból lehet következtetni: Rákóczi szerint 1703. júliusában a diószegi

⁹² Szentiványi „Konstantinápolyból való visszatérése óta új felkelés szításán dolgozik, s biztosra veszi, hogy már 3—4000 embert megnyert!” — ezt jelentette Du Héron XIV. Lajosnak. Úgy érzem, e rövid hír azt sugallja, hogy Szentiványi nem magánemberként kezdte meg a szervező munkát — Konstantinápoly említése a Thökölyvel való kapcsolatra utal!

⁹³ *Esze Tamás: Népi kurucság, kupecok és szegénylegények.* Kortárs, 1976. 3. szám 437. o.

⁹⁴ Hajdú-Bihar megyei Levéltár, Debrecen. IV. A. 1/b. Bihar vármegye közgyűlése 4. d. 1440. Fasc. III. Anni 1702.

felkelők lovassága négyezer, gyalogsága pedig háromezer emberből állt.⁹⁵ Ennyi fegyverest egyik napról a másikra nem lehet kiállítani! Sőt Rákóczi azt is megjegyzi, hogy a bihari felkelőket több joggal lehetett katonáknak nevezni, mint a tiszahátiakat, mert nagy részük már háborúban szolgált!⁹⁶

Végül még egy érv Diószeg mellett: akiket Szentiványi képviselt, azoknak tudniuk kellett, hogy Rákóczi és Bercsényi Brezánban él — a tiszaháti felkelők (mivel ők csak közvetve értesülhettek erről) első követei még azt sem tudták biztosan, hogy él-e Rákóczi! „A határon bolyongtak, s amikor végül bizonytalan hírekből meghallották, hogy Brezánban él néhány magyar, arrafelé vették útjukat, és ott hosszú keresés után megtaláltak engem” — emlékezik vissza Rákóczi.⁹⁷

(A felhozott érvek külön-külön könnyen megsemmisíthetők, de együtt szemlélve őket hiányos ismereteinkre figyelmeztetnek, további kutatásokra serkentenek. Szentiványi, Rákóczi és Bercsényi követeként, hosszabb időt töltött távol Magyarországtól, emiatt kevés esélyünk van arra, hogy nevét akár a tiszaháti, akár a diószegi mozgalomban kimutathassuk).

Rákóczi és Bercsényi a Szentiványi Sándortól kapott hírt továbbítják Varsóba, Du Héron 1702. január 26-án jelenti uralkodójának az újabb tervet: a belzi palatinus négy-ötezer embert könnyen tudna fogadni, ezek élén Rákóczi benyomulna Magyarországra; ha XIV. Lajos lengyel hívei támogatnák a vállalkozást, biztos lenne a siker; a magyar koronát annak a lengyel hercegnek ajánlanák fel, akit a francia király jelöl ki.⁹⁸

A magyar ügy — hála a lengyelországi francia követ buzgalmának — elmozdult a holtpontról. A király március 2-i válaszában elismeri az ajánlott diverzió nagy jelentőségét, érdeklődik a részletek iránt, de kijelenti, hogy csak pénzsegélyt adhat, s a kért összeg ne legyen túlságosan nagy.⁹⁹ Később (meg se várva a feleletet!) úgy dönt, Franciaország számára előnyösebb, ha Törökország indít támadást:

„Európa általános háború küszöbén áll, és most itt volna az alkalom, hogy a törökök visszaszerezzék hírnevüket anélkül, hogy a birodalmat olyan veszélybe sodornák, mint az előző háborúban. Nem azt mondom, hogy a háború újrajrkezését kell nekik tanácsolni. De azt hiszem, nem volna hiábavaló ennek a háborúnak az előnyeit megmutatni nekik. Bizonyos vagyok benne, hogy már az is eredményt hozna, ha rászánnák magukat, hogy csapataik néhány hadmozdulatot tegyenek Magyarországon. A császárnak csak nagyon kevés katonája van most ebben az országban” — írja március 20-án Ferriol márkinak, isztambuli követének.¹⁰⁰ A magyar főurak hosszas diplomáciai tevékenysége így majdnem visszájára fordul. XIV. Lajos számára ennek az elképzelésnek a megvalósítása látszik olcsóbbnak és könnyebben véghezvihetőnek, s nem egy bizonytalan erejű és kimenetelű lázadás kirobbantása.

Du Héron április 7-én küldte el XIV. Lajosnak Rákóczi és Bercsényi együttes válaszát:¹⁰¹ egy hadvezetésben jártas tábornokot, s egy pénzkiosztással megbízott tisztviselőt kérnek; a lengyel főurakat a közreműködésre Du Héronnak kell megnyernie királya nevében; a vállalkozáshoz négyszázezer tallér szükséges.¹⁰² (A négyszázezer tallér nagy összeg. Miksa Emánuel és József Ke-

95 II. Rákóczi Ferenc fejedelem emlékiratai a magyarországi háborúról, 1703-tól annak végéig. Fordította Vas István. Budapest, 1978. AR III. osztály: írók. *Rákóczi Ferenc* művei I. 310. o.

96 Uo. 311. o.

97 Uo. 300. o.

98 AR XI. k. 435—436. o. és *Thaly*: Bercsényi család. II. k. Budapest, 1887. 432—434. o.

99 AR XI. k. 436—437. o. és *Thaly*: Bercsényi család. II. k. Budapest, 1887. 434—435. o.

100 *Pillias*: i. m. 33. o. és *Benda Kálmán*: II. Rákóczi Ferenc török politikájának első évei. TSz 1962. 193. o.

101 AR XI. k. 442. o.

102 Uo. 443—445. o.

lemen havi negyvenezer, illetve harmincezer tallér segélyért tíz-tízezer katona kiállítását vállalta. XIV. Lajos tehát négyszázezer tallérért húsz ezer reguláris katonát tudott a két választófejedelemtől csaknem fél évre kapni! Az előzetes figyelmeztetés ellenére ekkora összeget kérni nem volt diplomatikus, s különösen akkor nem, amikor a francia király még csak az első, tapogatózó lépéseket tette meg a magyar főurak felé, elképzeléseiknek nem volt még mindenben megnyerve!).

Feltehetően ekkoriban indították útnak Törökország felé a bujdosó főurak Szentiványi Sándort. Számukra úgy tűnt, XIV. Lajossal sikerül hamarosan megegyezniük, össze kellett tehát hangolniuk a hadműveleteket Thökölyvel. A követ az erdélyi trón visszaszerzésére akarta rávenni a kuruc királyt; amint Rákóczi zászlót bont Magyarországon, Thököly támadjon Erdélyre; hadjáratához kérjen engedélyt és török katonságot — a kettős támadás megosztja az el-lenség erejét, a császár hatalma összeomlik.¹⁰³

XIV. Lajos május 18-i válaszában szükségesnek ítéli ugyan Rákóczi és Ber-csényi tervének megvalósítását, de magasnak tartja az összeget, ezért csak biz-tatásokra szorítkozik.¹⁰⁴ Ferriol július 10-i jelentése szerint Thököly Rákóczi előterjesztésére azt válaszolta: nincs abban a helyzetben, hogy a Portának ja-vaslatott tehessen; nem vállalhatja a háború felidézésének vádját.¹⁰⁵ Így aztán az augusztus elejére tervezett¹⁰⁶ katonai akcióból nem lett semmi.

Egyébként Du Héron június 19-én úgy látja, hogy amíg Lengyelország bel-ügyei nem tisztázódnak, a terv kivitelét el kell halasztani.¹⁰⁷ XII. Károly svéd ki-rály ugyanis május 24-én Varsóban kiáltványt adott ki, melyben közölte: nem a lengyelek, hanem Ágost ellen harcol, ha másik királyt választanak, békét köt Lengyelországgal.¹⁰⁸ XIV. Lajos figyelme hát újra Törökország felé fordul, 1702. november 13-án utasítja Ferriolt, hogy tanácskozzon a törökökkel: a Porta szá-mára a velencei háborúnál előnyösebb lenne egy magyarországi hadjárat!¹⁰⁹

Rákóczi nem érzi magát biztonságban Lengyelországban, miután Ágost elfo-gatta és kitoloncoltatta Lengyelországból Du Héront (1702 november), a svédek táborába szeretne menni, de levelére XII. Károly ridegen válaszol.¹¹⁰

Ilyen előzmények után érkezik meg 1703. március közepén Brezánba a Tisza-háton szervezkedők első követsége. Pap Mihály és Bige György hozzák a hírt: 5700 ember esküdtt már össze. (Feltételezésem szerint ebben a számban a dió-szegi szervezkedők is benne vannak.) Ezzel az ügy újra kimozdul a holtpont-ról. Rákóczi március 17-én levelet ír Bonnac-nak, a svéd király melletti francia követnek, kéri, tájékoztassa a fejleményekről XIV. Lajost: sürgősen cseleked-ni kell, nehogy áruslás miatt a magyarországi szervezkedés összeomljon; a fel-kelés kitérését addig igyekeznek visszatartani, amíg XIV. Lajos biztosra meg nem érkezik a két-háromszázezer tallérral, a kezdetben felmerülő költségek fedezésére!¹¹¹

Április elején — még mielőtt válasz jöhetett volna XIV. Lajostól — megér-kezik a második követség, ugyancsak Pap Mihály és Bige György. Sürgetik Rákóczit, aki — hogy időt nyerjen, hogy tájékozódjon — Barwinskyt, Ber-csényi lovászát küldi velük Magyarországra. Rákóczi ismét ír Bonnacnak.¹¹²

103 *Benda Kálmán*: II. Rákóczi Ferenc török politikájának első évei. TSz 1962. 192. o.

104 AR XI. k. 442—443. o.

105 *Benda Kálmán*: II. Rákóczi Ferenc török politikájának első évei. TSz 1962. 192. o.

106 1702. április 8. Du Héron jelentése. AR XI. k. 442. o.

107 *Pillias* i. m. 34—35. o.

108 *Márki Sándor*: Nagy Péter czár és II. Rákóczi Ferenc szövetsége 1707-ben. Budapest, 1913. 6. o.

109 *Pillias*: i. m. 37. o.

110 Uo. 38. o.

111 1703. március 17. Rákóczi levele Du Héron utódának, Bonnac márkinak. AR XI. k. 447—449. o.

112 *Köpeczi Béla*: A Rákóczi-szabadságharc és Franciaország. Budapest, 1966. 40. o.

Április végén Barwinskyk visszatér (egészen bizonyos, hogy Biharban is járt), vele jön a harmadik követség: Pap Mihály és Esze Tamás. Rákóczi most már tovább nem hitegetheti a magyarországi bujdosókat, bár még mindig nem tud semmit XIV. Lajos döntéséről, május 6-án átadja a fegyverbe szólító kiáltvány első példányait a követeknek. Május 12-én pedig újabb példányokat és néhány zászlót küld Magyarországra. Ugyanakkor szigorúan meghagyja, hogy a zászlókat újabb parancsáig ki ne bontsák.¹¹³

A zászló e korban nemcsak a hadijelvény, hanem toborzási kellék is. A zászlóbontás megtiltása a toborzás megtiltását jelenti. És így értelemszerűen a kiáltvány felolvasásának megtiltását is! A bujdosó főurak — a kiáltványt Bercsényi is aláírta, a küldött zászlókon az ő címere is ott volt — csupán garanciát akartak adni a titkos szervezkedésbe már bevontaknak, hogy adott pillanatban az élükre állnak, a nyílt szervezkedésre, a fegyveres harc megkezdésére azonban még nem látták elérkezettnek az időt.

Rákóczi eljutott a népig — de még mindig a külföldi segítségre várt ...

A tiszaháti felkelés

Az események túlhaladnak Rákóczi elképzelésein, türelemre intő parancsát nem értik meg. Május 20-án a felkelők kivonulnak a hegyekből, s Tarpán kibontják a zászlókat. Az egész mezőváros csatlakozik hozzájuk.¹¹⁴ Tarpai Pál saját csatlakozásának körülményeiről ezt vallja:

„Ahogy Esze Tamás Lengyelországból megjött és Rákóczi pátensét nyilvánosságra hozta, a köznépet azzal rémítette, hogy akik nem állnak a távollevő Rákóczihoz és nem tartanak vele, azokat a törökök és a tatárok — akik nála, (Rákóczinál) készenlétben vannak — mind felkoncolják meg elfogják; mire neki (a vádoltoknak) is oda kellett mennie.”¹¹⁵

Május 21-én Váriban toboroznak: a bíró kapujába kitűzik az egyik zászlót s kifüggesztik Rákóczi kiáltványát. A felkelők szónoka azzal fenyegeti az ingadozókat, hogy Rákóczi tizenötezer emberrel áll a határon!¹¹⁶

A felkelők május 22-én reggel Benénél Bereg vármegye hajdúival csapnak össze: Kajdi István borsovai nemes tizenhated magával elfogják, a húségeskü letételére kényszerítik őket. Kajdi István vonakodik, kétszer is meg akarják ölni — a felkelők megesküsznek, hogy ha nem teszi le az esküt, fejét veszik; végül enged. Arra esketik meg, hogy amint Rákóczi megjön és elküldi a vármegyének a felkelésre szólító zászlót, a vármegyével együtt híve lesz, addig viszont házában ül.¹¹⁷

Május 22-én Beregszászon szervezkednek, ahol épp vásár van. Itt azt híresztelik, hogy Rákóczi Beregszászra fog érkezni, már el is indult! A város megvendégeli a kurucokat, akik semmi kihágást nem követnek el, de az ételt, italt, fegyvert elviszik, sőt már a lovakat is. Innen még aznap tovább vonulnak, elfoglalják a tiszai átkelőhelyeket és a Kárpátok hegyszorosait. Fényes nappal járják a falvakat, hirdetik a brezáni kiáltványt.¹¹⁸ „Istennek hála, még az én

113 *Esze Tamás*: II. Rákóczi Ferenc breznai kiáltványa. Sz 1954. 301—302. o.

114 *Esze Tamás*: A tiszaháti felkelés. Budapest, 1952. 5—6. o.

115 Tarpai Pál vallomása. Auf gnädigen Befehlch Ihro Hochgräflichen Excellence Herrn, Herrn Generalen Grafens de Nigrelli (plen. tit.) von uns endsefertigten über Paulum Tarpai in peto als Ragocischen beygewohnten adhaerenten den 20. juni 1703 vor- und aufgenohmenes examen. Közli *Thomasitskyj*: i. m. Sz 1912. 205. o. (30. pont).

116 *Esze Tamás*: A tiszaháti felkelés. Budapest, 1952. 6. o. és *Új. II. Rákóczi Ferenc breznai kiáltványa*. Sz 1954. 309. o.

117 Kajdi István keltezés nélküli levele Csáky Istvánhoz. OL A Csáky család levéltára. Központi levéltár (P. 71.) Raktári szám: 127. Fasc. 270. (a továbbiakban — a Csáky család levéltára) 10—11. lap.

118 Károly, 1703. május 25. Károlyi Sándor levele Koháry Istvánhoz. OSZK Fol. Hung. 1389. Thaly gyűjtemény II. köteg 29—30. lap.

vármegyében nincsenek — írja Károlyi Sándor, Szatmár vármegye főispánja május 25-én — de Bereget, Ugocsát ellepte, azaz a föld népét jobbra magához hódította. Itten is, úgy látom, mindenütt úgy várja a szegénység, mint a Messiást.”¹¹⁹

A felkelők a nemeseket nem bántják, birtokaikat nem prédálják, számítanak a csatlakozásukra. Maga Károlyi állapítja meg május 27-én: „Még eddig a pátenst szerint bántanak az földdel, egyebet nem bántanak lónál és fegyvernél, németnél és az ki fegyvert fog ellene; naponként feltette szaporodik és gyül.”¹²⁰

A felkelők a toborzás megkezdésével felfedték szándékaikat, Rákóczival való kapcsolatukat. A vári eseményekről Keresztes András vári bíró azonnal jelentést írt Szatmárra. Göggel Wolf Christian szatmári kommisszárius ennek alapján fogalmazta meg tudósítását május 24-én a kamarához.¹²¹ A beregszászi plébános Károlyit informálta.¹²² A Benén történetekről maga Kajdi István számolt be a munkácsi parancsnoknak és Bereg vármegye alispánjának.¹²³ Ugyanakkor tárgyilagosan azt is meg kell állapítanunk, hogy a zászlóbontás szerencsés időpontra esett. Károlyi Sándor ugyanis Csáky István bereg-ugocsa vármegyei főispánnal május 11-én állapotott meg, hogy Szatmár, Bereg és Ugocsa vármegye nemessége a szatmári helyőrség támogatásával május 21-én átkel a Tiszán, s megindulnak a szervezkedő kurucok felkeresésére. Károlyiéknak a tervezett időpontban már nem sikerült átkelniük a folyón, a túlsó parton a felkelők álltak! Löwenburg, Szatmár parancsnoka erre visszarendelte különítményét, mire a nemesi felkelők is hazaoszlottak.¹²⁴

Az ellenség mindaddig csak közvetett információkkal rendelkezett. Esze Tamás viszont, amikor tudomására jut, hogy Szatmár vármegye nemesi felkelést hirdetett a kurucok ellen, levél kíséretében elküldi Rákóczi és Bercsényi pátenst Domahidy László alispánnak.¹²⁵ Tőle a dokumentumok — a vármegye hűségének bizonyítására — Löwenburghoz kerülnek. Löwenburg a levelet Kassára küldi Nigrelli Oktávián felsőmagyarországi főkapitánynak, aki aztán Bécsbe továbbítja Pálffy Miklóshoz.¹²⁶ Esze Tamás leveléről közben másolatok készülnek a hírekre éhes urak tájékoztatására. A kiáltványt Löwenburg egyenesen Bécsbe küldte el. De a bécsi udvarhoz kerülnek azok a kiáltványok is, melyeket Pap Mihály küldött át a Tiszán a nemesi táborba.¹²⁷

A kiáltványok megküldése a felkelők naiv hitét bizonyítja, azt gondolták, Rákóczi neve, fegyverbe szólító pátense elegendő lesz a nemesség megnyerésére, csatlakoznak majd hozzájuk.

A rebelligség gyanújába keveredő Károlyi Sándor — hogy tisztázza magát Löwenburg ki nem mondott vádjá alól — május 30-án Kassára utazott Nigrellihez. Nigrelli azonban tetteket vár Károlyitól, mire az megesküszik, hogy megtámadja a felkelőket.

Június 2-án ér haza, Károlyba, s azonnal megkezdzi az előkészületeket.¹²⁸

Közben a tétlenség demoralizálja a kurucokat: Rákóczi egyre késik, jön-e egyáltalán?! A felkelők két táborra szakadnak, s mindkét részről követeket

119 Uo.

120 Károlyi, 1703. május 27. Károlyi Sándor levele Koháry Istvánhoz. Uo. 31. lap.

121 Copia litterarum Zattmarino sub dato 24 Maj, Viennae 2 Junj. OSzK Fol. Hung. 1389. Thaly gyűjtemény II. kötet 123. lap. — Göggel jelentése OL Szepesi Kamarai Levéltár. Szepesi Kamara (kassai adminisztráció) regisztraturája. E 254 Representationes, informationes et instantiae. 213. cs. 1703. május. 333–334. lap. Vö. *Esze Tamás*: II. Rákóczi Ferenc breznai kiáltványa. Sz. 1954. 309. o.!

122 Ezt maga Károlyi írja, l. a 118. lábjegyzetet!

123 Kajdi István írja keltezés nélküli levelében, l. a 117. lábjegyzetet!

124 *Esze Tamás*: A tiszaháti felkelés. Budapest, 1952. 7. o.

125 Esze Tamás levelének másolata. Keltezetlen. OSzK Fol. Hung. 1389. Thaly gyűjtemény II. kötet 4. lap.

126 Viennae 9 Juny 1703. Pálffy Miklós levele Barkóczy Ferenchez. Uo. 126. lap.

127 *Esze Tamás*: II. Rákóczi Ferenc breznai kiáltványa. Sz. 1954. 308. o.

128 Kassa, 1703. május 31. Károlyi Sándor levele Koháry Istvánhoz. OSzK Fol. Hung. 1389. Thaly gyűjtemény II. kötet 33. lap és *Esze Tamás*: A tiszaháti felkelés. Budapest, 1952. 8. o.

küldenek Rákóczihoz, majd megkezdik a visszavonulást. A Tisza-vonal feladásával megnyílik az út az ellenség előtt, de a felkelők a megszerzett terület esetleges elvesztésével most nem sokat törődnek, még mindig az a kérdés, mint a szervezkedés kezdetén: Lesz-e vezér?! Június 6-án érkeznek Dolhára, itt akarják bevárni Pap Mihályt, Bige Györgyöt és Majos Istvánt, a Rákóczihoz küldött követeket.¹²⁹

Károlyi a felkelők bekerítését tervezte, de Szabolcs vármegye nemessége nem volt hajlandó a megyehatárnál tovább vonulni. Máramaros vármegye megígérte ugyan, hogy őrzik majd a Lengyelország felé vezető utakat, de ez sem valósult meg.¹³⁰ Károlyi június 4-én indult el Károlyból, 6-án hajnalban Kóródnál állt serege: Szatmár, Ugocsa vármegyeiek, valamint a szatmári helyőrség egy százada, összesen 520 fő. Június 7-én délután támadják meg Dolhánál a készületlen kurucokat. Szétverik ugyan a tábort, de a menekülőket nem üldözik. Este tíz órakor a győztes sereg már Bilkén van, június 10-én pedig Szatmáron.¹³¹

Tarpai Pál szerint körülbelül kétszáz közember és három tiszt vesztette életét, néhányan foglyul estek, a többiek Lengyelország felé menekültek: „négy napig kenyér nélkül kellett lenniük, és szívesen a házaikba tértek volna, de nem mertek.”¹³²

Hogy a Máramaros vármegye mulasztása folytán megmenekült felkelőket a lengyel határon össze lehetett szedni, az két körülménynek tudható be: a Károlyi Sándor által Károlyból és a Csáky István által Szatmárról kiadott pápens, mely bocsánatot ígér a hazatérőknek, késve indult útnak, az előbbi június 12-én, az utóbbi június 13-án kelt.¹³³ Esze Tamás és Kis Albert keményen, határozottan lépett fel. Tarpai Pál szerint a csata után menekülők „egészen meg voltak döbbenve és hazamenetelre meg bocsánatkérésre határozták el magukat, de Esze Tamás és Kis Albert nem engedték, hanem visszafordították őket Rákóczit megvárni: ha ő semmiképpen nem akar jönni, ki-ki engedélyt kap a hazamenetelre; de ők rögtön akartak más tájakra menni.”¹³⁴

Dolha fordulópont Károlyi életében. A csata után Bécsbe siet, beszámol diadaláról, de az udvarnál csak látszat lelkesedés fogadja, ez sérti hiúságát, s később átáll a kurucokhoz...

A brezáni pápens aláírása után Rákóczi újabb levelekkel ostromolja XIV. Lajost,¹³⁵ majd Bercsényit Bonnachoz küldi, maga pedig a magyar határ közelében marad. Az újabb követséget június 7. körül Drozdowice-ban hallgatja ki: beszámolnak a zászlóbontásról és társaikhoz akarják kísérni Rákóczit. Most már cselekedni kell!

Rákóczi csekély kísérettel és a követekkel június 12-én elindul a határ felé. Félúton találkozik Móricz Istvánnal és Alagyi Jakabbal, az újabb követekkel, akik a dolhai vereség hírért hozzák. De Rákóczi elhatározását már ez a hír sem változtatja meg, parancsot küld a szétszóródott katonaság összegyűjtésére.

Találkozás

Rákóczi június 13-án útközben eltévedt: a Vereckei szoros helyett egy Klie-miec nevű faluba érkezett, mely a határtól 3—4 kilométerre fekszik. Üzenetet küldött a rá várakozó felkelőknek, magához rendelte őket. A hadvezér június

129 *Esze Tamás*: A tiszaháti felkelés. Budapest, 1952. 8—9. o.

130 Uo. 9. o.

131 Uo. 9—10. o.

132 Tarpai Pál vallomása. Közli *Thomasivskyj*: i. m. Sz 1912. 206. o. (36. pont).

133 Károlyi pápense. Kiadva *Szirmay Antal*: Szatmár vármegyei fekvése, történetei és polgári esmérete. I. rész. Buda, 1809. 59—60. o. Csáky pápensét l. OL A Csáky család levéltára 3. lap.

134 Tarpai Pál vallomása. Közli *Thomasivskyj*: i. m. Sz 1912. 206. o. (38. pont).

135 Torcynak és Bonnacknak ír. *Köveczi Béla*: A Rákóczi-szabadságharc és Franciaország. Budapest, 1966. 40. o.

14-én délben találkozott hadseregével.¹³⁶ A találkozást nem szabad misztifikálnunk: a párszáz jobbágy, kisnemes élére nem egy nagybirtokos főúr, hanem egy bujdosó állt. (Rákóczi birtokainak elkobzását 1701. november 19-én rendelte el a bécsi udvari tanács;¹³⁷ Lipót pár nappal később, november 24-én adta ki az elfogatási parancsot, vérdíjat tűzve ki Rákóczi fejére;¹³⁸ végül 1703. május 31-én tették közzé a felségárulási per ítéletlevelét — Rákóczi büntetése fej- és jószágvesztés!¹³⁹

Rákóczi nem akar tovább a lengyelek terhére lenni, június 15-én átkel a határon,¹⁴⁰ s hazai földön, volt birtokán kezdi szervezni, élelmezni seregét. Zászlai alá jórészt saját jobbágysai gyűlnek, pár nap alatt háromezerre duzzad a had. A nemességhez még nem jut el Rákóczi érkezésének híre, vagy ha igen, kételkedve fogadják.

Rákóczi fél gyakorlatlan, képzetlen katonáival elindulni az ország belseje felé, Bercsényit várja a segélyhaddal, őrzí az átjárókat. Azonban a hegyek között nem tudja sokáig megfelelően élelmezni seregét, ezért június 21-én elindul Munkács felé, hogy kísérletet tegyen a város és a vár elfoglalására (Munkács ugyancsak Rákóczi-birtok). 23-án ér Szentmiklóásra, s 24-én Munkácsra.¹⁴¹ Vállalkozása nem sikerül, az Ungvár felől érkező Montecuccoli-ezred június 28-án reggel 6 órakor megtámadja a kurucokat, akiknek a Latorca egyik gázlóján átkelve sikerül kicsúszniuk a gyűrűből.¹⁴²

Rákóczi június 29-én Zavadkára vonul vissza, s nem is mozdul el onnan Bercsényi megérkezéséig; ügyel, nehogy elvágják a várt segélycsapatok átjárását.

XIV. Lajos 1703. április 26-án még mindig habozik, de már hajlandó 30 000 tallért kockáztatni.¹⁴³ Ekkor ugyanis már tudja, hogy Törökországot nem képes egy magyarországi hadjáratra rávenni:

1702. szeptemberében Hasszán pasa nagyvezért palotaforradalom távolította el, utóda Daltaban Musztafa lett. A Napkirály november 13-án, mint láttuk, utasította Ferriolt, hogy magyarázza el az új nagyvezérnek, semmi se hozhat olyan nagy és könnyű dicsőséget számára, mint egy magyarországi hadjárat. A magyarok elégedetlenek a császár uralmával, az oszmán csapatok megjelenése kirobbanthatja az általános felkelést — a császári haderő pedig a Rajnánál és Itáliában van lekötve. Mindez a Porta számára felmérhetetlen lehetőséget kínál.

Daltaban ugyan kijelentette, hogy nem idegenkedik egy magyarországi háborútól, de ennél több nem történt.

1703. február 24-i jelentésében „béke-vezérnek” nevezte. A bécsi Haditahamed pasát ültette a nagyvezérségbe. Mohamed annak idején a Porta teljhatalmú megbízottja volt a karlócai békekötésnél, a feltétlen béke híve, Ferriol 1703. február 24-i jelentésében „béke-vezérnek” nevezte. A bécsi Haditanács — mely félt, hogy a háborús párt kerekedik felül — 1703. február 28-án gratuláló levelet küldött Mohamed nagyvezérhez . . .¹⁴⁴

Amikor Bonnac megkapja uralkodója április 26-i levelét, üzen Rákóczinak: személyes találkozásra lenne szükség, ha ő nem jöhet Varsóba, küldje el Ber-

136 *Esze Tamás*: A tiszaháti felkelés. Budapest, 1952. 11. o.

137 AR XII. k. 294—296. o.

138 AR XI. k. 263—266. o.

139 Uo. 267—272. o.

140 Kliemiec, 1703. június 15. Rákóczi Ferenc levele Bonnac varsói francia követnek. AR XI. k. 449. o.

141 Zavadka, 1703. június 29. Rákóczi Ferenc levele Bonnac varsói francia követnek. AR XI. k. 453. o. és *Markó Árpád*: II. Rákóczi Ferenc háborújának kezdete. Hadtörténelmi Közlemények (a továbbiakban — HK) 1935. 221. o.

142 *Thaly*: Bercsényi család. II. k. Budapest, 1887. 513., 515. o.

143 *Köpeczi Béla*: A Rákóczi-szabadságharc és Franciaország. Budapest, 1966. 40. o.

144 *Benda Kálmán*: II. Rákóczi Ferenc török politikájának első éve. Tsz 1962. 193—194. o.

csényi grófot. Bonnac ugyanis úgy ítéli meg, hogy levelezéssel nem juthatnak pontos megállapodásra.¹⁴⁵

A felelősség most már a francia követre hárul, neki kell megítélnie, van-e biztosíték a sikerre.¹⁴⁶ Ez óvatossá teszi, május 28-án kijelenti: „ha Rákóczi herceg pénzt kér, élni fogok engedélyével, hogy 30 000 tallérig előlegezzek. A rendeletet azonban oly módon teljesítem, hogy egyelőre csak az összeg egy részét utalom ki, vagy semmit, ha ki lehet kerülni.”¹⁴⁷ Amikor Bercsényi megérkezik, tárgyalni kezdenek. Bonnac közvetíti a király április 26-i levelében megfogalmazott kérdéseket,¹⁴⁸ Bercsényi pedig június 15-én emlékiratban válaszol:

— legkevesebb tíz század havasalföldi, tatár és lengyel hadat kell fogadni, zsoldjuk havi ötezer tallér,

— Magyarországon legalább három lovas- és két gyalogezredet kell felállítani, a hópénzt két hónapra szokás kifizetni, ez harmincezer tallér,

— a rációk megnyerésére hatezer tallerra lenne szükség,

— a magyarság buzdítására is kellene némi pénz.

Bercsényi reményét fejezi ki továbbá, hogy XIV. Lajos a békekötéskor tekintettel lesz Magyarországra; két-három hónap alatt három-négyezer tallért küld a felkelés támogatására, sőt ha szükséges, még emeli is ezt az összeget. A segílyt lengyel csapatok, Csehország felől betörő francia-bajor ezredek és rációk felfogadására kívánják használni; tábornok, tüzérek és hadmérnökök küldését kéri XIV. Lajostól, valamint a törökök fékentartását, s ha lehet, Thököly hazatérésének lehetővé tételét.¹⁴⁹

Bonnac — akinek a személyes találkozás óta igen jó véleménye van Bercsényiről, s úgy látja, sokat lehet remélni ettől az igen jelentékeny ügytől¹⁵⁰ — június 16-án az emlékiratot elküldi uralkodójának. Ám a követnek a Bercsényi által szükségesnek ítélt összeg átadására nincs felhatalmazása, 30 000 tallért hajlandó lenne adni, pénze azonban nincs. Bercsényi csak 200 dukátot és 100 tallért kaphat kézhez — és ajánlóleveleket, kölcsönszerzésre. A teljes 30 000 tallér csak szeptemberre érkezik Magyarországra!¹⁵¹ (A három-négyezer ezer tallér pedig soha; a dolhai és a munkácsi vereség hírére XIV. Lajos várakozó álláspontra helyezkedik, nem kockáztat újabb összeget, később, augusztus 20-án, 124 620 livre kiutalását rendeli el Rákóczi számára,¹⁵² végül november 15-én havi tízezer tallért szándékozik folyósítani¹⁵³).

Bercsényi 800 főnyi toborzott csapat élén, hadiszerekkel, július 4-én érkezett meg a zavadkai táborba. Ennyi lett tehát a segílyhad, ennyi valósult meg a tervekből. De ez a kis sereg is reményt ad, lelkesedést: július 7-én felkerekedik a tábor, s elindulnak a Tiszántúl hódoltatására.

*

„Kétszer nem lehet ugyanabba a folyóba lépni!” A nemesi összeesküvés résztvevői még biztosak lehettek a szerbek hathatós katonai támogatásában. Az összeesküvés leleplezése után azonban fordult a helyzet: Csernojevics Arzén ipeki pátriárkát, akivel Rákócziék megegyeztek, Bécsbe rendelték, s nem enged-

145 *Bonnac* márkí: Érdekes beszámoló mindarról, ami fontosabb északon történt 1700-tól 1710-ig. Rákóczi Tükör. Naplók, jelentések, emlékiratok a szabadságharcról. I. k. Budapest, 1973. 67. o.

146 *Köpeczi Béla*: A Rákóczi-szabadságharc és Franciaország. Budapest, 1966. 40. o.

147 *Bonnac* jelentése XIV. Lajoshoz. *Pillias*: i. m. 41. o.

148 *Köpeczi Béla*: A Rákóczi-szabadságharc és Franciaország. Budapest, 1966. 40. o.

149 AR XI. k. 450—453. o. és *Thaly*: Bercsényi család. II. k. Budapest, 1887. 505—507. o.

150 *Pillias*: i. m. 43. o.

151 *Köpeczi Béla*: A Rákóczi-szabadságharc és Franciaország. Budapest, 1966. 41. o.

152 *Pillias*: i. m. 46—47. o.

153 *Köpeczi Béla*: A Rákóczi-szabadságharc és Franciaország. Budapest, 1966. 48. o.

ték haza — a haditanács indoklása szerint a főpap szemmeltartása megszünteti a szerb-magyar együttműködés veszélyét. S valóban, amikor kevésnek bizonyul az udvarhú, magyarok (Károlyi, Csáky) szembeállítás a kurucokkal, a rácokat ellenük tudják mozgósítani. 1703. júliusában a marosi és a váradi helyőrségek feldulják a kuruccá lett bihari falvakat.¹⁵⁴ (A tárgyalások, a megegyezési kísérletek eredménytelenek maradnak, a szerbek mindvégig a császáriak oldalán harcolnak).

Valamivel kedvezőbben alakult a kapcsolat a románokkal: 1698-ban megegyezés jött létre Constantin Brincoveanu havasalföldi vajda és Bercsényi Miklós, Széchényi Pál kalocsai érsek, valamint Szirmay István között. A magyarok támogatás reményében megígérték, hogy biztosítják Erdélyben a görögkeleti vallás szabad gyakorlatát, sőt segítséget adnak egy keleti „monarchia” létesítéséhez! Bár Atanasie Anghel metropolita Erdély román népességének egy részével (kereskedők, földbirtokosok, papság) áttért a görögkatolikus hitre, a jobbagyságra kevésbé hatottak a bécsi udvar ígéretei, nem követték ezt a mozgalmat. Amikor Erdélyben kibontakozott a kuruc szervezkedés, a román jobbagység fegyveres csapatokkal segítette harcukat. Azonban Havasalföld és Moldva minden rokonszenvük ellenére sem tudtak a kuruc háború során katonai segítséget adni, hisz a karlócai békéhez ragaszkodó Törökországtól függtek.¹⁵⁵

A ruszinok már az első napokban Rákóczi mellé álltak, a kurucok harcát segítették a szlovákok is.

A vártnál nehezebben ment viszont a nemesség csatlakoztatása. Rákóczinak és Bercsényinek csalódást okoztak a hajdúvárosok is — a hajdúk kénytelen-ségből lettek kuruccá, létszámban, harcértékben messze elmaradtak XVII. század eleji elődeiktől.¹⁵⁶ A bujdosó főurak úgy gondolták, hogy Debrecent sérelmei egyértelműen Bécs ellen fordítják. Ám Debrecen többet remélt az udvartól — a szabad királyi város kiváltságát — mint Rákóczitól. A civisváros mindvégig igyekezett megőrizni kivülállását.¹⁵⁷ (Pedig a polgárság támogatására égetően sükség volt: a rohamosan gyarapodó hadsereget fel kellett szerelni!).

A kuruc háború esélyeit latolgatva meg kell állapítanunk, hogy a császáriak helyzete sem volt rózsás: 1703 nyarán Magyarországon mindössze három gyalogezred (4 000 fő) és egy teljes lovasezred, valamint a La Tour vértess ezred, a Schlik dragonyos ezred néhány százada (összesen 1200 fő) állomásozott. Ezek is szét voltak szórva. (A megerősített helyek védelmét 38 század látta el, létszámuk századonként 40—120 fő között váltakozott; a helyőrségi szolgálat ellátására is alig voltak képesek!). És nem voltak rendezve a parancsnoklási viszonyok!

A magyarországi haderő magára volt utalva, mert — mint ahogy arra Rákócziék számítottak — Rabutin nem mert kimozdulni Erdélyből (hadereje 5446 gyalogosból és 2984 lovasból állt.)¹⁵⁸

A bujdosó főurak jól ítélték meg a várak helyzetét is: rendbehozatalukhoz az utolsó pillanatban, kapkodva fogtak hozzá a császáriak. Mivel a várőrségeknek ellenséges környezetben kellett helytállniuk, hamar kapitulációra kényszerültek és nem jelentettek akadályt a kuruc seregek útjában.

154 *Benda Kálmán*: Rákóczi és a szerbek. Tiszatáj, 1976. 3. szám 10. o.

155 *Paul Cernovodeanu*: A román fejedelemségek és a magyar szabadságharc. Európa és a Rákóczi-szabadságharc. Budapest, 1980. 65—66. o.

156 A hajdúk szerepére l. *Rácz: István*: A hajdúk a XVII. században. Debrecen, 1969. 160—190. o.

157 Debrecen szerepére l. *Szendrey István*: Debrecen a Rákóczi-szabadságharcban. Hajdú-Bihar megyei Levéltár, évkönyve, I. Debrecen, 1974. 7—20. o.

158 *Markó Árpád*: II. Rákóczi Ferenc háborújának kezdete. HK 1935. 218—219. o.

A nemesség, a hajdúvárosok, a diószegi felkelők csatlakozása után a mérleg nyelve kicsit a kurucok javára billent. Hogy sikerül-e Magyarországot elszakítani Ausztriától; az a spanyol örökösödési háború kimenetelétől függött 1703-ban gyors sikerre nyílt lehetőség.

Villars marsall 1703 tavaszán meggyőzte XIV. Lajost Ausztria térdre kényszerítésének fontosságáról. A terv szerint a Rajna mellől és Itáliából erős francia kötelékek hatolnak be a német birodalomba. Miksa Emánuel bajor hadával Bécs ellen fordulnak, egyesülnek a felkelő magyarokkal. (Ez az együttműködés határozta meg Rákóczi hadműveleteit is: a tiszántúli hadjárat után — még mielőtt Erdélyben és délen biztosították volna uralmukat — a kuruc hadak Bécs felé nyomulnak). A terv megvalósítása jól indult, a bécsi holland megbízott már csak isteni csodában bízott! És ekkor Miksa Emánuel nagy hibát követett el: Felső-Ausztria helyett Tirolba vonult, ahonnan később kiszorították. A következő évben a franciák kedvezőtlenebb körülmények között ismételték meg a hadjáratot, s ez újabb mulasztások miatt augusztus 13-án a höchstädti vereséggel végződött.

Pedig a kuruc seregek hosszú határszakaszon elérték Ausztriát, jelentős erőket kötöttek le; Bécs körüli és stájerországi portyázásaikkal gyengítették a belső ellenállást.¹⁵⁹

A gyors győzelem reménye megszűnt, hosszú háborúra kellett berendezkedni! Most kezdett érződni az a hátrány, hogy Rákóczi és Bercsényi lengyelországi diplomáciai tárgyalásaik során még három-négy reguláris ezredet sem tudtak szervezni: a sebtében toborzott kuruc hadsereg az ellenséggel szemben meglévő minőségi hátrányát csak létszámfölényével tudta kiegyenlíteni. Egyes időszakokban 70—80 000 ezer ember volt fegyverben, végképp kimerítve az ország gazdasági erőforrásait, kiélezve a társadalmi ellentéteket. (XIV. Lajos 1703. november 15-től 1705. május 15-ig havi 30 000 livre segéllyel, 1705. május 15-től 1708 októberéig pedig havi 50 000 livre segéllyel támogatta a magyarországi háborút. Az 50 000 livre csak négyezer katona ellátására elég! A Napkirály 1708 őszén, épp a legválságosabb időszakban függesztette fel a segélyezést).¹⁶⁰ Rákóczi helyesen ismerte fel a kuruc hadsereg regularizálásának szükségességét, ám az elképzeléseket maradéktalanul nem sikerült megvalósítania a Thököly idején megszokott „apró-harcokhoz” ragaszkodó, képzetlen főúri tábornokokkal szemben...

Ференц Шипош

ПОДГОТОВКА ОСВОБОДИТЕЛЬНОЙ БОРЬБЫ ПОД РУКОВОДСТВОМ РАКОЦИ (1697—1703 ГГ.)

Резюме

В конце XVII. — начале XVIII. веков в Венгрии сложилась революционная обстановка: налогообложение сильно возросло; оплата же постоянных налогов наличными деньгами представляется возможной лишь на более развитой ступени общественного разделения труда — венский двор ликвидировал прежние возможности добычи денег, совершенно задушил торговлю. Суматошная, неспособная ориентироваться экономическая политика давала себя чувствовать всем слоям венгерского общества.

159 Mindezekre l. *Markó Árpád*: II. Rákóczi Ferenc hadtervei és azok kapcsolata a spanyol örökösödési háború eseményeivel. Sz. 1936. 579—597. o.; — *Benda Kálmán*: Rákóczi és az európai hatalmak. Európa és a Rákóczi-szabadságharc. Budapest, 1980. 26—27. o.; — *Rácz Gyula*: Az általános katonai helyzet és a szabadságharc. Uo. 72—73. o.; — *Perjés Géza*: A höchstädti csata. HK 1958. 3—4. szám 151—189. o.

160 *Köpeczi Béla*: A Rákóczi-szabadságharc és Európa. Európa és a Rákóczi-szabadságharc. Budapest, 1980. 18. o.

Сопrotивление проявлялось в разных формах. После подавления восстания 1697 года в Хедьалья народное движение куруцев и заговор аристократов организовались независимо друг от друга.

Участники заговора дворян, памятуя о восстании в Хедьалья, рассчитывали на недовольство народа, они были уверены в том, что по первому зову тысячи людей возьмутся за оружие и направят его против господства Габсбургов. Но конкретные шаги по привлечению массы ими сделаны не были, и потому, что полагались на успех борьбы, лишь воспользовались зарубежной подмогой, и сперва они этого хотели добиться лишь путем заключения договора!

Дворянство намеревалось вернуть независимость Венгрии с помощью французов и поляков, положив конец преемственности короны Габсбургов, создав польско-венгерскую унию.

Осуществлению этих планов воспрепятствовало то, что при раскрытии заговора арестовали и виднейшего венгерского вельможу князя Ференца Ракоци II. а северная война связывала силы Польши. Благоприятный поворот принесла лишь медленно развертывавшаяся война за испанское наследство.

Дипломатические переговоры в Польше были начаты Миклошем Берченьи, затем в Варшаву прибыл и сбежавший из вилнерейштадтской тюрьмы Ференц Ракоци II. Венгерские магнаты самым могущественным правителем эпохи Людовиком XIV долгое время квалифицировались как мятежные подданные одной дальней страны. (Поскольку Франция потерпела первые поражения и поскольку Венгрия добилась значительных успехов во всё же начатой войне куруцев, тогда только стали стороны сравнительно равноправны; но к этому времени уже Франция была не в состоянии оказать более существенную помощь!).

В Венгрии народное движение куруцев также распознало благоприятные возможности, предоставленные в результате войны за испанское наследство, становится очевидной также обоюдная взаимообусловленность дворянства и крепостного крестьянства: весной 1703 года неоднократно направляются гонцы в Польшу к князю Ракоци Ференцу II. с просьбой возглавить движение.

Хотя поддержкой польского короля заручиться так и не удалось, отдельные польские вельможи оказывают помощь делу венгров, Людовик XIV также согласен был рискнуть 30 000 таллерами.

Летом 1703 года в Венгрии началась вторая война куруцев, длившаяся восемь лет.

Ferenc Sipos

DIE VORBEREITUNG DES FREIHEITSKAMPFES „RÁKÓCZI“ (1697—1703)

Resumée

Am Ende des XVII. J. h., am Anfang des XVIII. J. h. entfaltet sich eine revolutionäre Lage in Ungarn: es erhöhten sich die Steuerlasten; die Zahlung in Bargeld der beständigen Steuer ist nur an der vorgedruckenen Stufe der gesellschaftlichen Arbeitsverteilung zu vorstellbar — der Wiener Hof hob die frühere Möglichkeit der Geldeinnahme auf, erstickte den Handel gänzlich. Jede Schichte der ungarischen Gesellschaft spürte diese hastige, für einen Übersicht unfähige Wirtschaftspolitik.

Der Widerstand trat in verschiedenen Formen auf. Nach dem Sturz des Aufstandes in Hegyalja (Zemplén Gebirge) wurde die völkische „Kuruc“ Bewegung und die adelige Verschwörung unabhängig voneinander organisiert. Die Teilnehmer der adeligen Verschwörung, erinnernd auf den Aufstand in Hegyalja, rechneten mit der Unzufriedenheit des Volkes und waren darüber im Klaren, dass die Massen auf den ersten Aufruf gegen die Habsburger Herrschaft nach den Waffen greifen werden. Für die Gewinnung der Massen machten die Adeligen keine konkreten Schritte, weil sie dem Erfolge nur mit der Anspruchsnahme der ausländischen Hilfe anvertrauten — also wollten sie diese Hilfe zuerst mit Vertrag sichern.

Das Adeltum wollte mit polnischer und französischer Hilfe die Unabhängigkeit Ungarns zurückgewinnen, aufhebend das Erbkönigtum der Habsburger, zustandbringend die polnisch—ungarische Personalunion.

Die Verwirklichung der Pläne wurde dadurch behindert, das auch der prominenteste Magnat in Ungarn, Ferenc Rákóczi II. verhaftet wurde und die Kräfte

Polens durch den nordischen Krieg gebunden war. Eine günstige Wendung brachte nur der langsam entfaltende spanische Erbenkrieg.

Die diplomatischen Verhandlungen in Polen begann Miklós Bercsényi, dann kam auch der aus dem Kerker in Wienerneustadt entflohenen Ferenc Rákóczi II. Die ungarischen Magnaten wurden in der Beurteilung des mächtigsten Herrschers des damaligen Zeitalters Ludwig XIV. bis sehr lange, als meuternde Untertanen eines fernen Landes bewertet. (Als Frankreich erlitt seine erste Niederlage und Ungarn in dem Kurucerkriege bedeutende Erfolge erreichte, wurden die beiden Partners verhältnismässig gleichrangig; aber vermochte Frankreich damals nicht mehr eine bedeutende Hilfe geben.)

Auch die völkische „Kuruc“ Bewegung in Ungarn die vom spanischen Erbenkrieg gegebene Möglichkeit für die Entfaltung des bewaffneten Kampfes auf, sogar sieht man die Aufeinanderverweisung des Adeltums und der Leibeigenschaft; in Frühling 1703 schicken sie alle beide zum Rákóczi, nach Polen Gesandten ihn zu bitten, er sollte sich auf ihre Spitze stellen.

Wenn auch die Unterstützung des polnischen Königs zu gewinnen nicht gelungen war, einige polnische Aristokraten halfen die ungarische Sache und auch Ludwig XIV. neigte 30 000 Taler auf Spiel setzen.

Im Sommer 1703 beginnt in Ungarn der 8 Jahre dauernde zweite Kurucerkrieg.